T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİNİN ROLÜ: KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

ÖMER FARUK GÜVEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. BURCU BULUT GÜRPINAR AYDIN

EKİM 2024

T.C.
GEBZE TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİNİN ROLÜ: KARABAĞ SORUNU BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

ÖMER FARUK GÜVEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. BURCU BULUT GÜRPINAR AYDIN

EKİM 2024

T.R.

GEBZE TECHNICAL UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

THE ROLE OF AVIATION DEFENSE INDUSTRY IN TURKISH FOREIGN POLICY: A STUDY IN THE CONTEXT OF THE KARABAKH ISSUE

ÖMER FARUK GÜVEN

A THESIS OF MASTER OF SCIENCE

DEPARTMENT OF STRATEGY SCIENCE

ADVISOR: PROF. DR. BURCU BULUT GÜRPINAR AYDIN

OCTOBER 2024

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

GTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 30/09/2024 tarih ve 2024/55 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 11/10/2024 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Ömer Faruk GÜVEN'in tez çalışması Strateji Bilimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE
(TEZ DANIŞMANI) : Prof. Dr. Burcu Bulut GÜRPINAR AYDIN

ÜYE : Prof. Dr Özlem KAYHAN PUSANE

ÜYE : Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

ONAY

Gebze Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun ……./……./……. tarih ve …..…/…..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

Dünden Bugüne;
Vatan Uğruna,
Ay-Yıldız Uğruna ve
Karabağ Uğruna
Canlarını Feda Eden
Tüm Şehitlerimizin Aziz
Ruhlarına…

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin havacılık savunma sanayii ile dış politikası arasındaki ilişkiyi, özellikle Karabağ Sorunu bağlamında detaylı bir şekilde ele almaktadır. Türk havacılık savunma sanayiinde son yıllarda yaşanan hızlı ve etkileyici gelişmeler, ulusal savunma politikalarının şekillenmesinde ve bölgesel güç dengelerinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, çalışma jeopolitik teoriler ve stratejik yaklaşımlarla başlayarak, Türk havacılık savunma sanayiinin son yıllardaki hızlı gelişimi ve tarihsel arka planı üzerinde durmaktadır. Ardından, Türkiye'nin dış politikasındaki jeopolitik öncelikler ve bu bağlamda havacılık savunma sanayiinin rolü incelenmektedir.

Bu çalışmanın ana sorunsalı, Türk havacılık savunma sanayiindeki gelişmelerin, Türkiye'nin dış politika stratejileri üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin Karabağ Sorunu özelindeki yansımalarını ortaya koymaktır. Türkiye'nin son yıllarda havacılık ve savunma sanayiinde kaydettiği ilerlemeler, sadece ulusal güvenlik politikalarını değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel ilişkilerini de şekillendirmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın temel argümanı, savunma sanayiindeki gelişmelerin Türkiye'nin dış politika stratejilerine güç kazandırdığı ve Karabağ Sorunu gibi bölgesel çatışmalarda önemli bir rol oynadığıdır.

Çalışmanın yöntemi, literatür taraması ve vaka analizi yöntemlerini içermektedir. İlk olarak, jeopolitik teoriler ve stratejik yaklaşımlar çerçevesinde literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede, Türk havacılık savunma sanayiinin gelişimi ve tarihsel arka planı incelenmiştir. Literatür taraması, Türkiye'nin havacılık savunma sanayiindeki gelişmelerin tarihsel bağlamını ve bu gelişmelerin ulusal ve uluslararası politikalara etkilerini anlamak için kullanılmıştır. İkinci olarak, Karabağ Sorunu özelinde vaka analizi yapılmıştır. Bu analizde, Türkiye'nin sorun süresince izlediği politikalar, savunma sanayii ürünlerinin kullanımı ve bu ürünlerin sorun üzerindeki etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü, jeopolitik teorilerin yanı sıra Türk havacılık savunma sanayiinin tarihsel gelişimi üzerine odaklanmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye'nin dış politikasındaki jeopolitik öncelikler ve bu öncelikler çerçevesinde havacılık savunma sanayiinin rolü incelenmiştir. Karabağ Sorunu'nun tarihsel kökenleri ve Türkiye'nin bu sorun bağlamındaki tutumu, çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınmaktadır.

Sonuç bölümünde, Türkiye'nin Karabağ Sorunu'ndaki rolü ve havacılık savunma sanayii ürünlerinin bu sorunun çözümündeki etkisi detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin savunma sanayiindeki gelişmelerin, dış politikasını nasıl şekillendirdiği ve bu politikaların bölgesel güvenlik ve istikrar üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Çalışma, Türk dış politikasının savunma sanayii ile etkileşimini ve bu etkileşimin gelecekteki potansiyel yönlerini ele alarak, önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası arenadaki rolünü anlamada bir ışık tutmayı ve Türk dış politikası ile savunma sanayii ilişkileri üzerine önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, Savunma Sanayii, Karabağ, Türk Dış Politikası

ABSTRACT

This study examines the relationship between Turkey's aerospace defense industry and foreign policy in detail, especially in the context of the Karabakh Issue. The rapid and impressive developments in the Turkish aerospace defense industry in recent years plays an important role in shaping national defense policies and establishing regional balances of power. In this context, the study begins with geopolitical theories and strategic approaches, and focuses on the rapid development of the Turkish aerospace defense industry in recent years and its historical background.

The main problematic of this study is to reveal the effects of developments in the Turkish aerospace defense industry on Türkiye's foreign policy strategies and the reflections of these effects specifically in the Karabakh Issue. The progress Türkiye has made in the aerospace and defense industry in recent years has shaped not only its national security policies but also its regional and global relations. In this context, the main argument of the study is that the developments in the defense industry have strengthened Türkiye's foreign policy strategies and played an important role in regional conflicts such as the Karabakh Issue.

The method of the study includes literature review and case study methods. First, a literature review was conducted within the framework of geopolitical theories and strategic approaches. In this context, the development and historical background of the Turkish aerospace defense industry have been examined. The literature review has been used to understand the historical context of the developments in Türkiye's aerospace defense industry and the effects of these developments on national and international policies. Secondly, a case study has been conducted specifically for the Karabakh Issue, and the policies Türkiye has pursued during the issue, the use of defense industry products, and the effects of these products on the issue have been examined in detail.

The first part of the study focuses on the historical development of the Turkish aerospace defense industry as well as geopolitical theories. In the second part, the geopolitical priorities in Türkiye's foreign policy and the role of the aerospace defense industry within these priorities were examined. The historical roots of the Karabakh Issue and Türkiye's attitude towards this context are discussed in the third section of the study.

In the conclusion section, Türkiye's role in the Karabakh Issue and the impact of aviation defense industry products in solving this issue have been evaluated in detail. It is discussed how developments in Türkiye's defense industry shapes its foreign policy and the effects of these policies on regional security and stability. The study aims to make a significant contribution by addressing the interaction of Turkish foreign policy with the defense industry and the potential future directions of this interaction. This study aims to shed light on understanding Türkiye's role in the regional and international arena and to make a significant contribution to Turkish foreign policy and defense industry relations.

Keywords: Aviation, Defense Industry, Karabakh, Turkish Foreign Policy

TEŞEKKÜR

Ders dönemleri boyunca, dış politika konularıyla ufkumu açan ve bu alanda düşünce dünyamı yeniden şekillendiren, bu çalışmanın ortaya çıkması ve devamında yürütülmesi sırasında da desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. Bulut GÜRPINAR hocama, çalışmanın sistematiğinin zihnimde oturmasını sağlayan Sayın Doç. Dr. Ömür AYDIN hocama,

Tez savunma jürime katılma nezaketi gösteren Sayın Prof. Dr. Özlem KAYHAN PUSANE hocama, kendisinden ders alabilmiş olduğum için kendimi şanslı addediğim ve hayatımda ayrı bir yeri olan Sayın Prof. Dr. Ali Emre PUSANE hocama, ,

Dün ile bugün arasında köprü kurabilmenin ne kadar değerli olduğunu dersleri sırasında daha iyi anladığım ve yine tez savunma jürime katılma nezaketi gösteren Sayın Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL hocama,

Yüksek lisans eğitimim boyunca akademik konularda fikir alışverişinde bulunduğum kıymetli arkadaşım Demet DEMİRTAŞ'a,

Bana ve çalışmama kattıkları için ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ	1
2. HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİ VE DIŞ POLİTİKA	7
2.1. Havacılık Savunma Sanayii'nin Dış Politika Bağlamındaki Yeri ve Etkiyen Jeopolitik Teoriler	7
2.1.1. Savunma Sanayii ve Dış Politika: Etkileşim ve Sonuçları	7
2.1.1.1. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisi	8
2.1.1.2. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisinin Olumlu Yönleri	9
2.1.1.3. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisinin Olumsuz Yönleri	10
2.1.2. Havacılık Savunma Sanayii ve Jeopolitik Teoriler	11
2.1.2.1. Jeopolitik Teoriler ve Savunma Sanayii	11
2.1.2.1.1. Mahan'ın Deniz Gücü Teorisi	12
2.1.2.1.2. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi	12
2.1.2.1.3. Mackinder'in Kalpgah (Heartland) Teorisi	13
2.1.2.1.4. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi	13
2.1.2.2. En Çok Öne Çıkan Jeopolitik Teori: Mackinder'ın Kalpgah Teorisi	14
2.1.2.2.1. Havacılık Savunma Sanayii ve Kalpgah Teorisi	14
2.1.2.2.2. Kalpgah Teorisinin Politikadaki Yansımaları	14
2.2. Türkiye'deki Havacılık Savunma Sanayii'nin Tarihsel Gelişimi/Ana Şirketler ve Projeler	15
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Türk Havacılığı	15
2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Ve Türk Havacılığının Yeniden Yapılandırılması	16
2.2.3. Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin Kırılma Noktası: Johnson Mektubu	17
2.2.4. Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin Kurumsallaşması	18
2.2.5. 2000 Yılı ve Sonrasında Havacılık Savunma Sanayii	19
3. KARABAĞ SORUNU VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YERİ	22
3.1. Karabağ Sorunu ve Tarihsel Arka Plan	22
3.1.1. Karabağ'ın Tarihçesi	23
3.1.1.1. Erken Dönemler ve Orta Çağ	23
3.1.1.2. Safeviler, Karabağ Hanlığı ve Rus İmparatorluğu Dönemleri	23
3.1.1.3. Sovyet Dönemi ve Dağlık Karabağ Özerk Oblastı	24
3.1.1.3.1. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Karabağ Savaşı	25

3.1.1.4. Ateşkes Dönemi ve Donmuş Çatışma 26
3.1.2. Günümüzde Karabağ ve Gelecek Perspektifleri 27
3.2. Türkiye'nin Karabağ Sorunuyla İlişkisi ve Tutumu 27
3.2.1. Türkiye'nin İlk Tepkileri ve Diplomatik Girişimleri 28
3.2.2. Bişkek Protokolü ve Türkiye'nin Rolü 29
3.2.3. 2000'ler ve Türkiye'nin Bölgesel Stratejisi 29
3.2.4. 2020 İkinci Karabağ Savaşı ve Türkiye'nin Müdahalesi 30
4. HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİ VE KARABAĞ SORUNU 35
4.1. Türkiye'nin Havacılık Savunma Sanayii'nin Karabağ Sorunu Bağlamındaki Rolü 35
4.1.1. Lojistik ve Operasyonel Destek 36
4.1.2. Eğitim ve Danışmanlık 37
4.1.3. Silah ve Ekipman Tedariki 38
4.2. Havacılık Savunma Sanayii Ürünlerinin İkinci Karabağ Savaşı'nda Kullanımı ve Etkisi 39
4.2.1. Bayraktar TB2 İHA 39
4.2.2. Roketsan MAM-L Mühimmatı 40
4.2.3. Aselsan KORAL Elektronik Harp Sistemi 41
5. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖNELİK SONUÇLAR VE ÖNERİLER 43
5.1. Havacılık Savunma Sanayii'nin Türk Dış Politikasındaki Rolünün Değerlendirmesi 43
5.1.1. Stratejik Özerklik ve Güvenlik 43
5.1.2. Bölgesel Güç Projeksiyonu 45
5.1.3. Diplomatik Etki ve İttifaklar 45
5.1.4. Ekonomik Kazanımlar ve Teknolojik İlerlemeler 46
5.1.5. Jeopolitik Strateji ve Enerji Güvenliği 48
5.2. Karabağ Sorunu Deneyiminin Türk Dış Politikası İçin Önemi ve Sonuçları 48
5.2.1. Stratejik Etki, Askeri Kapasite, Bölgesel ve Teknolojik Güç 49
5.2.2. Diplomatik ve Ekonomik Kazanımlar 49
5.2.3. Bölgesel Barış ve İstikrarın Sağlanması 50
5.3. Gelecek İçin Öneriler ve Değerlendirme 50
5.3.1. Stratejik Özerklik ve Bağımsızlık 51
5.3.2. Ar-Ge Yatırımlarının Artırılması ve Yenilikçilik 51
5.3.3. Uluslararası İşbirliklerinin Geliştirilmesi 52
5.3.4. İhracat Stratejilerinin Güçlendirilmesi 53
5.3.5. Yerlilik Oranının ve Yerli-Milli Üretim Kapasitesinin Artırılması 54
5.3.6. Eğitim ve İnsan Kaynakları Gelişimi 54
5.3.7. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Entegrasyonu 55
5.3.8. Sürdürülebilirlik ve Yeşil Teknolojiler 56
5.3.9. Siber Güvenlik ve Savunma 56
5.3.10. Kamu-Özel Sektör İşbirliklerinin Güçlendirilmesi 57
5.3.11. Uluslararası Savunma Politikalarında Aktif Rol Alma 57
6. SONUÇ 59

KAYNAKLAR 63
ÖZGEÇMİŞ 73
TEZ ÇALIŞMASI KAPSAMINDA YAPILAN YAYINLAR 74
EKLER 75

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
Ar-Ge	:	Araştırma Geliştirme
BM	:	Birleşmiş Milletler
BTC	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan
CB	:	Cumhurbaşkanı
GTÜ	:	Gebze Teknik Üniversitesi
İKA	:	İnsansız Kara Aracı
İHA	:	İnsansız Hava Aracı
MKE	:	Makine Kimya Endüstrisi
MMU	:	Milli Muharip Uçak
NATO	:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
SAGEB	:	Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SIPRI	:	Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SİHA	:	Silahlı İnsansız Hava Aracı
SSB	:	Savunma Sanayii Başkanlığı
SSM	:	Savunma Sanayii Müsteşarlığı
TAI	:	TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
TANAP	:	Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TEI	:	TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.
THK	:	Türk Hava Kurumu
THKGV	:	Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TOMTAŞ	:	Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV	:	Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TTC	:	Türk Tayyare Cemiyeti
TUSAŞ	:	Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı
UAV	:	Unmanned Aerial Vehicle
UCAV	:	Unmanned Combat Aerial Vehicle

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 2-1: Kalpgah ve Kenar Kuşak Bölgeleri (Web 1, 2020).	13
Şekil 2-2: Türk Tayyare Cemiyeti Amblemleri (Web 2, 2024).	16
Şekil 3-1: Kafkasya Haritası (Web 4).	22
Şekil 3-2: Güney Kafkasya Haritası (Web 4).	23
Şekil 3-3: Dağlık Karabağ ve Çevresindeki İşgal Edilen Bölge (Web 23, 2020).	31
Şekil 3-4: Ermenistan İşgalinden Kurtarılan Bölgeler (Web 24, 2020).	32
Şekil 4-1: Azerbaycan Ordu Envanterinden Bayraktar TB2 (Web 32, 2023).	39
Şekil 4-2: Bayraktar TB2 Zafer Sonrası Gövde Gösterisinde (Web 22, 2021).	40
Şekil 4-3: TB2'ye Yüklü Bir Roketsan MAM-L (Web 33, 2022).	41
Şekil 4-4: KORAL Sisteminin Görünüşü (Web 35, 2016).	42

1. GİRİŞ

Savunma sanayii, ulusal güvenlik ve stratejik özerklik açısından kritik bir öneme sahiptir. Her ülke, kendi savunma sanayiini güçlendirerek dış tehditlere karşı bağımsız bir savunma kapasitesi oluşturmayı hedefler. Türkiye, son yıllarda havacılık ve savunma sanayii alanında önemli atılımlar yaparak, hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkili bir aktör olma yolunda ilerlemektedir. Türk savunma sanayii, yerli ve milli üretim kapasitesini artırmakta, modern savunma teknolojilerini geliştirmekte ve bu ürünleri uluslararası pazarlarda rekabetçi hale getirmektedir.

"Türk Dış Politikasında Havacılık Savunma Sanayiinin Rolü: Karabağ Sorunu Bağlamında Bir İnceleme" başlığı ile sunulan bu çalışmanın odağında, Türk dış politikasında havacılık savunma sanayiinin rolü ve bu rolün Karabağ Sorunu bağlamındaki etkileri yer almaktadır.

Araştırmanın başında "Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası savunma politikalarına entegrasyonu, bölgesel güvenlik dinamiklerini nasıl etkileyebilir?" sorusu sorulmuş ve bu sorudan hareketle, izlenen politikalar analiz edilerek Türkiye'nin bölgesel güvenlik dinamikleri çerçevesinde savunma sanayii ürünlerinin etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Bunun yanı sıra, bu araştırma ile Türk dış politikasında havacılık savunma sanayiinin rolünün özellikle Karabağ Sorunu bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, Türkiye'nin savunma sanayiinin ulusal güvenlik, stratejik özerklik, bölgesel ve küresel etkiler ve diplomatik ilişkiler gibi çok boyutlu alanlardaki etkileri analiz edilerek, havacılık savunma sanayii ürünlerinin Türkiye'nin dış politikasını nasıl şekillendirdiğinin anlaşılması hedeflenmiştir. Karabağ Sorunu, bu bağlamda kritik bir örnek olay olarak ele alınmaktadır ve Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası savunma politikalarındaki rolü derinlemesine incelenecektir.

Türk hava savunma sanayiinin ve ürünlerinin Türkiye'nin uluslararası politikaları üzerindeki etkisini ve Karabağ Sorunu bağlamında elde ettiği deneyimleri ele alan bu çalışmanın önemini birden fazla alt başlık altında değerlendirmek yerinde olacaktır.

- Ulusal Güvenlik ve Stratejik Özerklik:

Çalışma ile Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin ulusal güvenlik stratejilerine ve stratejik özerklik[1] hedeflerine nasıl katkıda bulunduğunu incelenecektir. Karabağ Sorunu'nda Türkiye'nin savunma sanayiinin oynadığı rol, ülkenin dış tehditlere karşı bağımsız savunma kapasitesini nasıl pekiştirdiğini gösterecektir.

- Bölgesel ve Küresel Güç Dinamikleri:

Çalışma, Türkiye'nin Karabağ Sorunu'nda sergilediği aktif tutumun, bölgesel ve küresel güç dinamikleri üzerindeki etkisini analiz edecektir. Türkiye'nin savunma sanayiini stratejik bir araç olarak kullanarak, bölgedeki nüfuzunu nasıl artırdığı ve uluslararası arenada nasıl bir aktör haline geldiği ele alınacaktır.

- Savunma Sanayii ve Ekonomik Kalkınma:

Savunma sanayii ürünlerinin ihracatı, ülkelerin ekonomik kalkınmasına ve ihracat gelirlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışma, Karabağ Sorunu bağlamında savunma sanayii ihracatının Türkiye'nin ekonomisine olan etkilerini ve bu alanda geliştirilebilecek stratejileri belirlemeye çalışacaktır.

- Diplomatik Kazanımlar ve Uluslararası İtibar:

Çalışma, Türkiye'nin Karabağ Sorunu sırasında elde ettiği diplomatik kazanımlar ve uluslararası itibar açısından etkilerini inceleyecektir. Türkiye'nin savunma sanayii ürünleri aracılığıyla uluslararası savunma politikalarında oynadığı rol, ülkenin diplomatik ilişkilerini ve stratejik ortaklıklarını nasıl güçlendirdiği konusunda bir analiz sunacaktır.

Bu araştırma için yapılan varsayımlar, araştırmanın temellerini oluşturmaktadır ve çalışmanın metodolojisini, veri analizini ve elde edilen bulguların yorumlanmasını yönlendirmektedir. Varsayımları ve gerekçelerini alt başlıklar altında toplamak daha anlaşılır olacaktır.

- Türkiye'nin Dış Politikasında Savunma Sanayiinin Stratejik Rolü

Araştırma, ülkelerin dış politikasında savunma sanayiinin stratejik bir araç olarak kullanıldığı varsayımı üzerine inşa edilecektir. Bu varsayım üzerinden, Türkiye'nin

[1] Stratejik Özeklik, bir ülkenin ulusal çıkarlarını ve diğer ülkeler tarafından hiçbir şekilde kısıtlanmadan tercih ettiği dış politikayı takip etme yeteneğini ifade eder (Aryal ve Pulami, 2023)

savunma sanayii ürünlerini sadece askeri operasyonlarda değil, aynı zamanda diplomatik ilişkilerini güçlendirmek, stratejik ortaklıklar kurmak ve uluslararası arenada etki alanını genişletmek için kullandığı öngörülmektedir.

- Uluslararası İşbirliklerinin Güçlendirici Etkisi

Bu araştırma, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerini uluslararası işbirlikleri ve ittifaklar aracılığıyla daha etkili bir şekilde kullanabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu varsayım, Türkiye'nin NATO müttefikleri ve diğer stratejik ortaklarla geliştirdiği savunma işbirliklerinin, savunma sanayiini güçlendirdiğini ve Türkiye'nin uluslararası alanda daha güçlü bir konuma gelmesine katkı sağladığını kabul etmektedir. Araştırma, bu işbirliklerinin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda benimsenmesini ve yayılmasını kolaylaştırdığını değerlendirmektedir.

- Savunma Sanayii Ürünlerinin Diplomaside Kullanımı

Araştırmanın varsayımlarından biri de Türk savunma sanayii ürünlerinin, Türkiye'nin diplomatik ilişkilerinde bir "yumuşak güç" aracı olarak kullanıldığı varsayımı olacaktır. Bu varsayım, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin, diplomatik kazanımlar elde etmek ve uluslararası krizlerde daha etkili bir aktör olarak yer almak için bir araç olarak kullanıldığını kabul etmektedir. Araştırma, bu ürünlerin Türkiye'nin uluslararası itibarını ve diplomatik etkisini artırmada rol oynadığını varsaymaktadır.

Karabağ Sorunu'nun Türk hava savunma sanayii ve dış politikası üzerindeki etkilerini inceleyen bu araştırma, çeşitli önemli katkılar sunarken bazı sınırlılıklara da sahiptir. Bu tür bir araştırma, Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki ilerlemeleri, askeri kapasitesini, uluslararası işbirliklerini ve diplomatik stratejilerini detaylı bir şekilde ele alarak literatüre değerli bilgiler kazandırmaktadır. Ancak, araştırmanın kapsamı ve metodolojisi bazı sınırlamaları da beraberinde getirmektedir.

Bu araştırmanın katkıları aşağıdaki başlıklarla ele alınmıştır.

i. Askeri ve Teknolojik İlerlemelerin Belgelenmesi

Araştırma, Türkiye'nin askeri kapasitesini ve teknolojik ilerlemelerini belgeleyerek savunma sanayii literatürüne önemli katkılar sağlamaktadır. Karabağ Sorunu sırasında kullanılan Bayraktar TB2 İHA'ları gibi ileri teknolojilerin etkinliğini göstererek,

Türkiye'nin modern askeri teknolojilerdeki yetkinliğini vurgulamaktadır (Gibbons-Neff, 2020). Bu durum, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası alanda tanınmasını ve kabul görmesini desteklemektedir.

ii. Diplomatik ve Stratejik Kazanımların Analizi

Araştırma, Türkiye'nin diplomatik ve stratejik kazanımlarını analiz ederek, dış politika stratejilerini ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü detaylandırmaktadır. Türkiye'nin Karabağ Sorunu sırasında sergilediği diplomatik etkinlik ve stratejik işbirlikleri, bölgesel ve küresel düzeydeki etkisini artırmıştır (Cornell, 2011). Bu tür analizler, Türkiye'nin uluslararası arenada nasıl konumlandığını ve gelecekteki stratejik hedeflerini belirlemede önemli ipuçları sunmaktadır.

iii. Ekonomik ve İhracat Potansiyelinin İncelenmesi

Literatürde havacılık savunma sanayii ürünlerinin ülke ekonomisine katkısına ve dış politikaya etkisine yönelik oldukça çeşitli çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalar içinde -özellikle son 10 yılda- Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerine yönelik çalışmaların sayısında dikkat çekici bir artış bulunmaktadır. Türkiye özelinde; savunma sanayii ürünleri ile ekonomik gelişim arasındaki ilişki, kimi çalışmalarda savunma kümelenmeleri üzerinden ele alınırken (Demir vd., 2016; Jordán, 2021; Tarçın, 2023) kimi çalışmalarda ürünlerin teknolojik üstünlüklerinden kaynaklı olarak ele alınmaktadır (Karadam vd., 2016; Demir, 2020; Yılmaz vd., 2023). Ancak, yapılan literatür taramalarında, İkinci Karabağ Savaşı sırasında kullanılan Türk yapımı ürünlerin saha performansının yaptığı etkinin ekonomik açıdan değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma, Türk savunma sanayii ürünlerinin ekonomik ve ihracat potansiyelini inceleyerek, bu ürünlerin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünün özellikle İkinci Karabağ Savaşı'nın sonrasındaki süreçte artırmasına yönelik tespitler ortaya koymaktadır. Bayraktar TB2 gibi ürünlerin uluslararası alanda geniş çapta tanınması ve çeşitli ülkelere ihraç edilmesi, Türkiye'nin savunma sanayii ihracatını artırmıştır (Web 22, 2021). Bu durum, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ve savunma sanayii sektörünün büyümesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Her araştırma gibi, "Türk Dış Politikasında Havacılık Savunma Sanayiinin Rolü: Karabağ Sorunu Bağlamında Bir İnceleme" başlıklı bu çalışmanın da belirli sınırlılıkları mevcuttur. Bu sınırlılıklar, araştırmanın kapsamı, yöntemleri, veri kaynakları ve diğer dış etkenlerden kaynaklanabilir. Ayrıca, bu sınırlamaları göz

önünde bulundurmak, gelecekte yapılacak araştırmalar için potansiyel araştırma konuları ve geliştirme alanları belirlemek açısından da faydalı olacaktır.

Bu araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki başlıklarla ele alınmıştır.

i. Veri Erişimi ve Gizlilik

Savunma sanayii ve dış politika konularındaki hassasiyet nedeniyle bazı kritik verilere erişim sınırlı olabilmektedir. Savunma sanayiine ilişkin birçok veri, gizlilik nedeniyle kamuya açık değildir ve bu durum, araştırmacılarının kullanabileceği kaynakları sınırlandırmaktadır. Ayrıca, devletin güvenlik politikaları ve stratejik planlarına ilişkin verilerin genellikle sınırlı veya sınıflandırılmış olması sebebyile araştırmacıların eksiksiz ve kapsamlı bir analiz yapma yeteneğini sınırlanmaktadır.

ii. Uluslararası İlişkilerde Belirsizlik

Uluslararası ilişkiler dinamik ve sürekli değişen bir alandır. Türkiye'nin savunma sanayii politikaları ve dış politika stratejileri, bölgedeki veya küresel ölçekte meydana gelen beklenmedik gelişmelerden etkilenmektedir. Bu tür belirsizlikler, araştırma bulgularının zamanla değişmesine neden olabilmekte ve çalışmanın bulgularını geçici kılabilmektedir. Ayrıca, gelecekteki jeopolitik değişimler, bu çalışmanın sonuçlarının ve önerilerinin geçerliliğini etkilemektedir.

iii. Örnek Olayın Sınırlı Kapsamı

Bu çalışmada, Karabağ Sorunu bağlamında Türk savunma sanayiinin dış politikadaki rolünü inceleyecektir. Ancak, bu bulguların diğer bölgesel veya uluslararası krizlere genelleştirilmesi sınırlı olabilir. Her kriz farklı dinamiklere ve aktörlere sahiptir, bu da çalışmanın sonuçlarının diğer durumlar için geçerliliğini sınırlamaktadır. Karabağ Sorunu'nun Türkiye'nin savunma sanayii ve dış politika üzerindeki etkileri, diğer bölgesel veya uluslararası krizlerden farklı olabilir. Bu durum, çalışmanın sonuçlarının Türkiye'nin diğer dış politika ve savunma sanayii stratejileri üzerindeki genel etkilerini değerlendirmede sınırlı kalmasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle, bulguların genelleştirilirken dikkatli olunması ve sınırlılıkların göz önünde bulundurması gerekmektedir.

iv. Literatür ve Teorik Çerçevenin Sınırlılığı

Türk savunma sanayii ve dış politikası üzerine yapılan çalışmalar sınırlıdır ve literatürdeki boşluklar, teorik çerçeve ve literatür incelenmesinde zorluklar

yaşamasına yol açmaktadır. Bu sınırlı literatür, çalışmanın sağlam bir teorik temele oturtulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, mevcut teorilerin Türkiye'nin savunma sanayii ve dış politikası bağlamında yeterince kapsayıcı olmaması, çalışmanın analitik gücünü sınırlamaktadır.

v. Kaynakların Objektifliği

Çalışmada kullanılacak kaynaklar ve veriler, bazen belirli politik veya ideolojik eğilimler taşıyabilir. Özellikle savunma sanayii ve dış politika konularında, farklı kaynaklar farklı bakış açılarına sahip olabilmektedir ve bu durum, verilerin tarafsızlığını etkilemektedir. Ancak, kaynakların objektifliğini sağlamak her zaman mümkün olmadığından ve bu durum, çalışmanın bulgularını sınırlamaktadır.

2. HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİ VE DIŞ POLİTİKA

2.1. Havacılık Savunma Sanayii'nin Dış Politika Bağlamındaki Yeri ve Etkiyen[2] Jeopolitik Teoriler

2.1.1. Savunma Sanayii ve Dış Politika: Etkileşim ve Sonuçları

Savunma sanayii, bir ülkenin askeri kapasitesini geliştiren ve modernize eden bir endüstridir. Bu endüstri, askeri araçlar, silahlar, savunma sistemleri ve diğer ilgili teknolojilerin üretim, araştırma ve geliştirilmesini içerir (Markusen, 1999; Dombrowski ve Gholz, 2006). Diğer taraftan, havacılık savunma sanayii ise askeri hava araçları, insansız hava araçları (İHA), füze sistemleri ve ilgili teknolojilerin geliştirilmesi, üretimi ve modernizasyonu ile ilgilenen bir sektördür. Bu sektördeki gelişmeler, ülkelerin askeri kapasitesini ve stratejik avantajlarını önemli ölçüde artırabilir.

Öte yandan, havacılık savunma sanayiinde yaşanan gelişmeleri ve bu gelişmelerin doğurduğu etkileri sadece askeri olarak ele almak eksik bir değerlendirme olacaktır. Zira havacılık savunma sanayii faaliyetleri, ülkenin dış politikasına doğrudan etki etmektedir. Bu etkiler, aşağıdaki başlıklar altında detaylandırılabilir (Markusen, 1999; Bitzinger, 2009):

i. Güç ve Caydırıcılık
ii. Teknolojik İlerleme ve Ekonomik Güç
iii. Stratejik İşbirlikleri ve İttifaklar

[2] "Etkiyen" ifadesi fizikte kullanılan bir ifadedir. Bir kuvveti izah etmek için kullanılan "etkiyen kuvvet" ifadesinde, "hareketli bir cismi durduran, yavaşlatan veya hareketin yönünü değiştiren kuvvet" anlamları bulunmaktadır (Web 38, 2024) . Hatta "etkiyen kuvvet" duran bir cismi harekete de geçirilebilmektedir.
"Etkiyen" dendiğinde;
- Mevcut durumu değiştiren,
- Gidişatı değiştiren

ifadeleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, "etkiyen" kelimesi bir sıfattır. Buradaki kullanımda ifade edilmeye çalışılan ise; "Havacılık Savunma Sanayii'ni yönlendiren, gidişatı değiştiren jeopolitik teoriler"dir.

Ayrıca, havacılık savunma sanayiinin dış politika üzerindeki etkilerini incelerken, bu etkilerin hem olumlu hem de olumsuz yönlerini ele almak gereklidir. Bu bağlamda, olumlu yönler;

i. Bölgesel Güvenlik ve İstikrar
ii. Teknolojik, Ekonomik ve Endüstriyel Gelişim
iii. Caydırıcılık ve Koruma

başlıkları altında detaylandırılırken, olumsuz yönler

i. Silahlanma Yarışı ve Güvenlik Dilemması
ii. Ekonomik Maliyetler ve Bütçe Dengesi
iii. Uluslararası Tepkiler ve Diplomatik Gerginlikler

başlıkları altından detaylandırılacaktır.

2.1.1.1. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisi

i. Güç ve Caydırıcılık

Savunma sanayii, bir ülkenin askeri gücünü artırarak caydırıcılık kapasitesini yükseltir. Askeri kapasitesi güçlü olan ülkeler, potansiyel tehditlere karşı daha hazırlıklı olur ve bu da dış politika kararlarını daha cüretkâr bir tutum içinde almalarına olanak tanır. Bu caydırıcılık etkisi, uluslararası arenada ülkenin pazarlık gücünü artırır ve stratejik hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırır (Markusen, 1999).

Havacılık savunma sanayii ise bir ülkenin askeri gücünü ve caydırıcılığını artırmada kritik bir rol oynar. Modern savaş uçakları, insansız hava araçları ve füze sistemleri, askeri operasyonlarda etkinlik sağlar ve düşman güçler üzerinde psikolojik baskı oluşturur. Bu, ülkenin dış politika kararlarını daha güçlü bir şekilde uygulamasına yardımcı olur (Laird, 2009). Örneğin, ABD'nin havacılık savunma sanayiinde elde ettiği üstünlük, küresel askeri operasyonlarda ve stratejik müdahalelerde belirleyici olmuştur (Flournoy ve Chefitz, 2020).

ii. Teknolojik İlerleme ve Ekonomik Güç

Savunma sanayiinde gelişmişlik, aynı zamanda teknolojik ve ekonomik güç anlamına gelir. Savunma teknolojilerinde elde edilen ilerlemeler, sivil sektöre de aktarılır ve bu da genel ekonomik büyümeyi teşvik eder. Örneğin, GPS teknolojisi ilk olarak askeri amaçlarla geliştirilmiş, daha sonra sivil kullanımda büyük bir dönüşümün yolunu

açmıştır (Sezal ve Giumelli, 2022). Bu ekonomik ve teknolojik güç, dış politikada ülkeye daha fazla nüfuz kazandırır.

Diğer taraftan, havacılık savunma sanayii ele alındığında ise; havacılık savunma sanayii ileri teknolojilerin geliştirilmesine ve ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlar. Havacılık teknolojilerinde elde edilen yenilikler, sivil havacılık ve diğer sanayi kollarında da kullanılabilir. Bu durum, genel ekonomik büyümeyi teşvik eder ve ülkenin teknolojik kapasitesini artırır (Sezal ve Giumelli, 2022). Ayrıca, havacılık savunma sanayiinin katma değeri yüksek ürünlerinin ihracatı, döviz gelirlerini artırarak ekonomik istikrara/gelişime katkıda bulunur.

iii. Stratejik İşbirlikleri ve İttifaklar

Gelişmiş bir savunma sanayii, uluslararası ittifaklar ve işbirlikleri kurmada önemli bir rol oynar. Savunma ürünleri ihracatı, ülkeler arasında ekonomik ve askeri bağları güçlendirir. Özellikle son yıllarda, Türkiye'nin savunma sanayiinde yaptığı atılımlar çeşitli ülkelerle stratejik işbirliklerinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Coşkun, 2020).

Havacılık özelinde değerlendirildiğinde ise havacılık savunma sanayiindeki gelişmeler, uluslararası stratejik işbirliklerini ve ittifakların güçlenmesine daha fazla katkı sağlar. Ülkeler, gelişmiş hava savunma sistemleri ve uçakları satın alarak veya ortak projeler geliştirerek askeri kapasitelerini artırabilirler. Örneğin, Türkiye'nin ürettiği Bayraktar TB2 İHA'ları, Azerbaycan, Katar ve Ukrayna gibi ülkelerle stratejik işbirliklerini artırmış ve bu ülkelerle olan ilişkilerini güçlendirmiştir (Coşkun, 2020).

2.1.1.2. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisinin Olumlu Yönleri

i. Bölgesel Güvenlik ve İstikrar

Bir ülkenin gerçekleştirdiği savunma sanayii faaliyetleri, bölgesel güvenliğin ve istikrarın artmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle, güçlü bir havacılık savunma sanayiine sahip olan ülkeler, bölgesel çatışmaları önlemede ve barışı korumada daha etkili olmaktadır. Bu durum, uluslararası toplumda ülkenin rolünü ve itibarını artırmaktadır (Cohen vd., 2020). Örneğin, NATO üyesi ülkelerin ortak hava savunma projeleri, Avrupa'da barış ve güvenliğin sağlanmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

ii. Teknolojik, Ekonomik ve Endüstriyel Gelişim

Havacılık savunma sanayii, teknolojik ve endüstriyel gelişimi teşvik eder. Bu sektör, yüksek teknolojiye dayalı üretim süreçleri ve Ar-Ge faaliyetleri ile ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Ayrıca, eğitimli iş gücü talebini artırarak, genel eğitim seviyesinin yükselmesine ve işsizlik oranlarının düşmesine yardımcı olur (Rooney vd., 2021).

iii. Caydırıcılık ve Koruma

Modern savaş uçakları ve hava savunma sistemleri, ülkenin savunma kapasitesini artırarak potansiyel tehditlere karşı caydırıcılık sağlar. Bu, dış politika kararlarını daha güvenli bir şekilde almayı mümkün kılar ve uluslararası sorun durumlarında ülkenin çıkarlarını korur. Gelişmiş hava savunma sistemleri, ülkelerin güvenlik politikalarını etkin bir şekilde uygulamasına olanak sağlamaktadır (Mazar ve Ke, 2024).

2.1.1.3. Havacılık Savunma Sanayiinin Dış Politika Üzerindeki Etkisinin Olumsuz Yönleri

i. Silahlanma Yarışı ve Güvenlik Dilemması

Savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler, bölgesel ve uluslararası düzeyde silahlanma yarışını tetiklemektedir. Bu yarış, ülkeler arasında bir güvenlik dilemması doğurmaktadır. Özellikle, Orta Doğu gibi istikrarsız bölgelerde, havacılık savunma sanayiindeki gelişmeler, bölgesel güç dengesini değiştirmekte ve potansiyel çatışma risklerini artırmaktadır (Bilgiç, 2011).

ii. Ekonomik Maliyetler ve Bütçe Dengesi

Savunma sanayii faaliyetleri, yüksek maliyetli yatırımlar gerektirir. Bu yatırımlar, kaynakların, diğer kamu harcamalarından savunma sektörüne kaydırılmasına neden olabilir. Eğitim, sağlık ve altyapı gibi alanlarda yapılacak yatırımların azalması, uzun vadede toplumsal refahı olumsuz etkileyebilir (Ghilarducci, 2013). Bunlara ek olarak, yüksek maliyetli askeri projelerin başarısız olması durumunda, ekonomik kayıplar büyük olabilir.

iii. Uluslararası Tepkiler ve Diplomatik Gerginlikler

Havacılık savunma sanayiindeki büyük yatırımlar, uluslararası toplumda çeşitli tepkilere neden olabilir. Özellikle komşu ülkeler, bu gelişmeleri tehdit olarak

algılayabilir ve diplomatik gerginlikler artabilir. Bu durum, uluslararası işbirliklerini ve ittifakları olumsuz etkileyebilir (Jane ve Ojaghlou, 2024). Örneğin, Rusya'nın S-400 hava savunma sistemlerini Türkiye'ye satması, NATO üyeleri arasında diplomatik gerilimlere neden olmuştur (Bilgiç, 2011).

2.1.2. Havacılık Savunma Sanayii ve Jeopolitik Teoriler

Havacılık savunma sanayii, bir ülkenin askeri gücünü ve dış politikasını şekillendirmede kritik bir rol oynar. Bu bağlamda, jeopolitik teoriler, savunma sanayiinin etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Jeopolitik teoriler, coğrafi ve stratejik unsurların devletlerin politikalarını ve uluslararası ilişkilerini nasıl etkilediğini inceler. Bu noktada, havacılık savunma sanayiinin dış politika üzerindeki etkilerini jeopolitik teoriler çerçevesinde ele almak yerinde olacaktır.

2.1.2.1. Jeopolitik Teoriler ve Savunma Sanayii

Jeopolitik teoriler, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında gelişmiştir. Bu dönemdeki sanayi devrimi ile devletlerin dünya üzerindeki etkinliği arttıkça, coğrafyanın önemi daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır (Deudney, 2000). İlk olarak Friedrich Ratzel gibi coğrafyacılar, devletlerin hayatta kalması için coğrafyanın belirleyici bir faktör olduğunu savunmuş, daha sonra Halford Mackinder, Alfred Thayer Mahan gibi düşünürler bu teoriyi genişleterek modern jeopolitik teorilerin temelini atmışlardır. Jeopolitik teorilerin ortaya çıkışı, uluslararası siyaset ve savaşların nedenleri hakkında daha derin bir analiz sunma amacına hizmet etmektedir (Klinke, 2019).

Öte yandan, jeopolitik teoriler, devletlerin coğrafi avantajlarını kullanarak güç kazanma stratejilerini ve stratejik üstünlüklerini analiz ederken, devletlerin dış politika kararlarını ve güç mücadelelerini coğrafya üzerinden değerlendirmektedir (Chapman, 2018; Grygiel, 2007). Jeopolitik teorilerle hedeflenen başlıca amaçlar:

- Coğrafyanın uluslararası güç dengeleri üzerindeki etkilerini incelemek,
- Güçlü ve zayıf yönleri coğrafi faktörlerle açıklamak,
- Stratejik bölgeleri ele geçirme veya savunma politikalarını anlamak

şeklinde sıralanabilir (Cohen, 1990).

Jeopolitik teoriler her ne kadar yeni yeni yaklaşımlar ortaya koymuş olsa da, bazı eleştiriler de bu teoriler ile beraber ortaya çıkmıştır. Teorilere getirilen bazı eleştiriler, bu teorilerin indirgemeci[3] ve determinist olmaları üzerinedir. Teorilerin sadece coğrafya üzerine kurulması, diğer önemli faktörlerin (ekonomi, teknoloji, diplomasi gibi) göz ardı edilmesine neden olmaktadır (Deudney, 2000). Ayrıca, jeopolitik teorilerin büyük bir kısmı, coğrafyanın devletlerin kaderini belirlediğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin etkisinin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır (Deudney, 2000; Vysotskyi vd., 2022). Diğer taraftan, jeopolitik teoriler genellikle dünyayı sabit bir yapı olarak görme eğilimindedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde teoriler; sosyal, ekonomik ve politik dinamiklerin zaman içinde nasıl değiştiğini açıklamada yetersiz kalmaktadır (Cowen ve Smith, 2009).

2.1.2.1.1. Mahan'ın Deniz Gücü Teorisi

Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Gücü Teorisi, deniz yollarının ve deniz gücünün ulusal güvenlik ve ekonomik refah için kritik olduğu temeline dayanır. Bu teoriye göre, deniz ticaret yollarını kontrol eden ülkeler, küresel güç dengelerinde önemli bir avantaja sahiptir (Mahan, 1987). Havacılık savunma sanayii, deniz gücünü destekleyen hava platformları ve deniz havacılığı unsurları ile bu teoriyi destekler. Örneğin, uçak gemileri ve deniz devriye uçakları, deniz yollarının güvenliğini sağlamak için kritik öneme sahiptir.

2.1.2.1.2. Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi

Zbigniew Brzezinski'nin Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Avrasya'nın küresel güç mücadelesinde merkezi bir rol oynadığını ve bu bölgedeki etkili stratejilerin dünya politikasını şekillendirdiğini vurgular (Brzezinski, 1998). Havacılık savunma sanayii, bu bölgede stratejik üstünlük sağlamak ve rakip güçleri dengelemek için kullanılır. Örneğin, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki hava üsleri ve askeri varlığı, bu teorinin bir yansımasıdır.

[3] İndirgemeci yaklaşım, bir bütünü, o bütüne ait sadece bir parça üzerinden tanımlamaya çalışmayı ifade eder. Jeopolitik teorilere getirilen "indirgemeci" yaklaşım eleştirisinin temelinde de teorinin "yalnızca coğrafya açısından ele alınması" yatmaktadır.

2.1.2.1.3. Mackinder'in Kalpgah (Heartland) Teorisi

Sir Halford Mackinder'ın Kalpgah Teorisi, Avrasya'nın merkez bölgesinin (kalpgah) dünya hâkimiyeti için stratejik öneme sahip olduğunu ileri sürer (Kalpgah bölgesi için bkz. Şekil 2-1:). Bu teoriye göre, Avrasya'nın kontrolü, küresel güç dengelerini belirler. Bunun yanında Kalpgah Teorisi, küresel güçler arasındaki rekabeti açıklamak için bir çerçeve sunar. Bu rekabet, doğrudan savunma sanayii yatırımlarını ve askeri güç oluşturmayı teşvik eder. Devletler, dış politikalarını Kalpgah'a odaklayarak askeri kapasitelerini güçlendirdiklerinde, savunma sanayii ile dış politika arasında güçlü bir ilişki kurulur (Mackinder, 1904). Havacılık savunma sanayii, kalpgah bölgesinde stratejik üstünlük sağlamak için önemli bir araçtır. Örneğin, Rusya'nın askeri hava kuvvetleri, bu bölgedeki etkisini artırmak ve Batı'ya karşı bir denge unsuru oluşturmak için kullanılır.

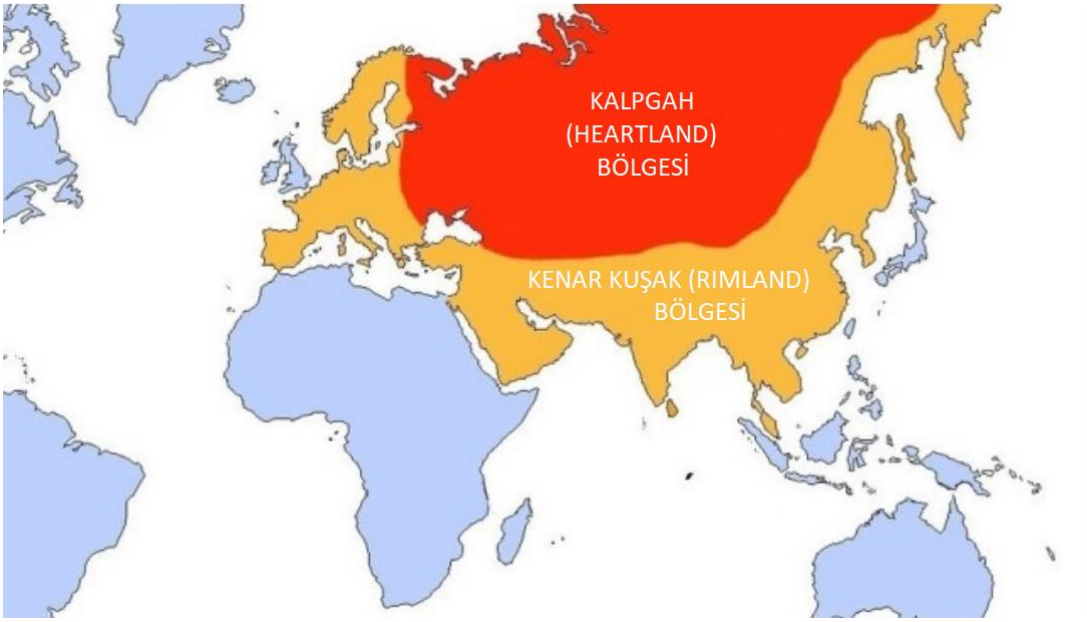

Şekil 2-1: Kalpgah ve Kenar Kuşak Bölgeleri (Web 1, 2020).

2.1.2.1.4. Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi

Nicholas Spykman'ın Kenar Kuşak Teorisi, kıyı bölgelerinin (rimland) dünya politikasında kritik öneme sahip olduğunu savunur (Kenar Kuşak bölgesi için bkz. Şekil 2-1:). Bu teoriye göre, Avrasya'nın çevresindeki kıyı bölgelerini kontrol eden

ülkeler, küresel güç dengelerinde belirleyici rol oynar (Spykman, 1969). Havacılık savunma sanayii, kıyı bölgelerinin güvenliğini sağlamak ve stratejik üstünlük elde etmek için hayati öneme sahiptir. Örneğin, ABD'nin Pasifik bölgesindeki hava üsleri ve Japonya ile olan askeri işbirliği, bu teoriyi destekler niteliktedir.

2.1.2.2. En Çok Öne Çıkan Jeopolitik Teori: Mackinder'ın Kalpgah Teorisi

Mackinder'ın Kalpgah Teorisi, kara hâkimiyetini ön plana çıkarmakta ve özellikle Kalpgah Bölgesi'nin stratejik önemine vurgu yapmaktadır. Kalpgah Bölgesi, kara gücü açısından zengin kaynaklara sahip olması ve savunulmasının zor olması nedeniyle stratejik bir bölgedir (Mackinder, 1904). Savunma sanayiinin gelişimi, bir devletin Kalpgah Bölgesi'ni kontrol etme kapasitesini ve yeteneğini doğru orantılı şekilde artıracaktır. Bundan dolayı, bu teori, Kalpgah Bölgesi üzerinde kurulacak hâkimiyetin, dünya hâkimiyeti için stratejik öneme sahip olduğu görüşünü temel almaktadır (Mackinder, 1904). Dolayısıyla, her ne kadar Mackinder bu teori ile kara hâkimiyetine vurgu yapmış olsa da bölgeyi kontrol etme arzusu, dolaylı olarak havacılık savunma sanayiinin gelişimine katkıda bulunacaktır.

2.1.2.2.1. Havacılık Savunma Sanayii ve Kalpgah Teorisi

Havacılık savunma sanayii, Kalpgah Bölgesi'nde stratejik üstünlük sağlamak için kritik bir araçtır. Modern hava gücü, bu bölgedeki stratejik noktaları hızlı ve etkili bir şekilde kontrol etme kapasitesine sahiptir. Örneğin, Rusya'nın Suriye'deki hava üsleri, Ortadoğu'daki stratejik çıkarlarını korumak ve güç projeksiyonunu artırmak için kullanılır (Giles, 2019).

2.1.2.2.2. Kalpgah Teorisinin Politikadaki Yansımaları

Kalpgah Teorisi, günümüzde ülkelerin stratejilerinde -jeopolitik açıdan- önemli bir rol üstlenmektedir. Örneğin, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ve Rusya'nın bu genişlemeye tepkisi, Kalpgah Bölgesi'ndeki güç dengelerini koruma çabalarını yansıtmaktadır. Ayrıca, Çin'in "21. YY'ın İpek Yolu" olarak adlandırdığı Kuşak ve Yol İnisiyatifi, Avrasya'nın merkezi bölgelerinde ekonomik ve stratejik etkisini artırma çabası olarak görülebilir (Chatzky & McBride, 2019).

Kalpgah Teorisi'nin bu çalışma açısından önemi ise Karabağ Bölgesi'nin konum olarak Kalpgah Bölgesi sınırları içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bölgede 30 yılı aşkın bir süre devam eden Ermenistan işgali ve bölgedeki güç savaşı Kalpgah Teorisi üzerinden daha anlaşılabilir bir noktaya gelmektedir.

2.2. Türkiye'deki Havacılık Savunma Sanayii'nin Tarihsel Gelişimi/Ana Şirketler ve Projeler

2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Türk Havacılığı

Türkiye'de havacılık savunma sanayii, köklü bir geçmişe ve gelişim sürecine sahiptir. Bu sanayinin temelleri, Osmanlı İmparatorluğu döneminde atılmış ve Cumhuriyet dönemi boyunca önemli adımlarla güçlendirilmiştir.

Henüz cumhuriyet ilan edilmemişken -1909 yılında- İstanbul semalarında uçaklar uçmaya başlamıştır. Bu yeni teknoloji Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü, Yüzbaşı Cemil ile Binbaşı İzzet'in raporlarında da kendine yer bulmuştur (Korkmaz, 2023). 20 Aralık 1909 tarihli raporda, uçak teknolojisinin, askerî amaca yönelik bir gelişme olduğuna vurgu yapılmıştır (Yalçın, 2016). Takip eden yıl, 13 Ekim 1910 tarihinde havacılığa yönelik çalışmalar yapılmasının gerekliliği vurgulanmış ve havacılık faaliyetleri kapsamında ilk olarak pilot yetiştirilmesi adına hazırlık yapılması yönünde orduya emir verilmiştir (Yalçın, 2008). Bu sebeple, Türk Havacılık Tarihi'nin en önemli yılı 1910 yılıdır (Yalçın, 2016). Doğuşu, uçaklarla ilk tanışma yılı olan 1909'a uzanan Türk Havacılığı, sadece 3 yıl sonra Yeşilköy'de Havacılık Okulu'nun açılmasıyla beraber, havacılık alanındaki vizyonunu net olarak ortaya koymuştur (Tayhani, 2001). Takip eden süreçte, Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki havacılık teknolojilerini takip etmiş ve kendi hava gücünü oluşturma çabalarına başlamıştır (Yalçın, 2008).

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile olan müttefikliği, havacılık teknolojilerinin Osmanlı ordusuna entegrasyonunu hızlandırmıştır. Ancak, savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğraması ve ardından imzalanan Mondros Mütarekesi, havacılık sanayii üzerindeki çalışmaları durma noktasına getirmiştir (Erickson, 2001).

2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Ve Türk Havacılığının Yeniden Yapılandırılması

Cumhuriyetin ilanından sonra, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde havacılık sanayiine büyük önem verilmiş ve modernizasyon çalışmaları başlanmıştır. 1925 yılında kurulan Türk Tayyare Cemiyeti (TTC) (bugünkü adıyla Türk Hava Kurumu), Türkiye'nin havacılık tarihinde önemli dönüm noktası olmuştur. TTC, sivil havacılığın yanı sıra askeri havacılığın da gelişimine katkı sağlamıştır (Aksoy ve Dursun, 2018).

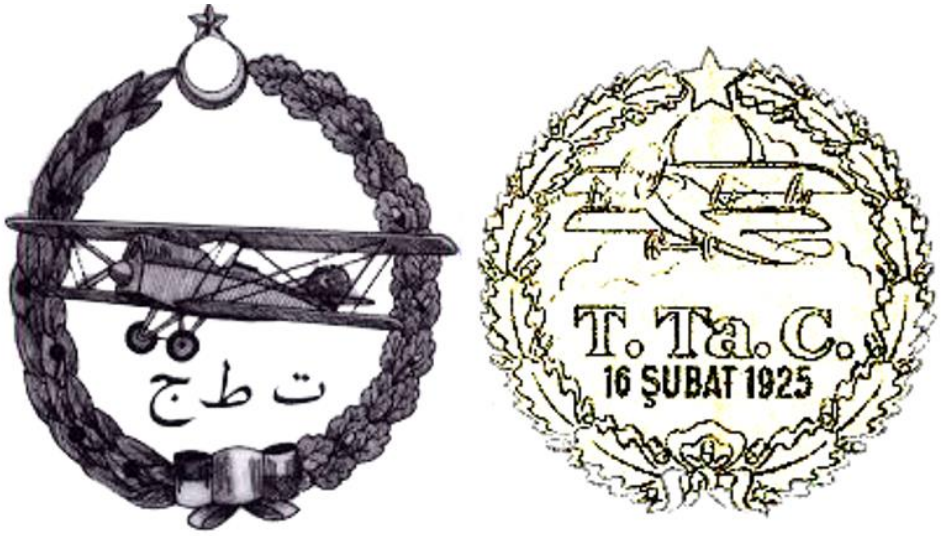

Şekil 2-2: Türk Tayyare Cemiyeti Amblemleri (Web 2, 2024).

1930'lu yıllarda Türkiye, uçak üretimi konusunda önemli adımlar atmıştır. 1936 yılında, Kayseri'de ilk uçak fabrikası kurulmuş ve bu fabrikada çeşitli tiplerde uçaklar üretilmiştir. Bu fabrikada üretilen ilk uçak olan "MMV-1", Türkiye'nin kendi imkânlarıyla ürettiği ilk uçak olma özelliğini taşımaktadır (Yalçın, 2008). Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaşın getirdiği ekonomik zorluklar, havacılık sanayiindeki gelişmeleri yavaşlatmıştır.

1940'lı yılların sonunda başlayan Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle havacılık savunma sanayiini daha da önemli hale getirmiştir. Sovyet tehdidine karşı ABD Başkanı Harry Truman tarafından kaleme alınan "Truman Doktrini" ve bu doktrinin devamı niteliğindeki (dönemin ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın ismi ile anılan) "Marshall Planı",1948-1951 yılları arasında yürürlükte kalmıştır. Bu süreçte, getirilen kısıtlamalar nedeniyle Türk Havacılığı'na ciddi bir darbe vurulmuş ve hali hazırdaki üretim kabiliyetleri kaybolmuştur (Ertem,

2009; Ertem & Dinçaslan, 2014). Zira 1926 yılında Kayseri'de kurulan TOMTAŞ, "Marshall Yardımları" kapsamında 1952 yılında kapatılmış ve Makine Kimya Endüstrisi'ne (MKE) devredilmiştir (Yücel, 2015). 1952 yılında Türkiye'nin NATO'ya üye olması, havacılık savunma sanayiinde yeni bir dönemi başlatmıştır. NATO üyeliği ile birlikte Türkiye, Batı teknolojilerine erişim sağlamış ve askeri kapasitesini artırmak için çeşitli işbirliklerine imza atmıştır (Akduman, 2023). Bu dönemde, Türkiye, ABD'den askeri yardım alarak hava kuvvetlerini modernize etmiş ve çeşitli tiplerde savaş uçakları satın almıştır.

2.2.3. Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin Kırılma Noktası: Johnson Mektubu

Türk Havacılık Savunma Sanayii için kırılma noktası Johnson Mektubu olmuştur. 1964 yılında, Kıbrıs'taki Türklerin maruz kaldığı "Kanlı Noel" saldırıları üzerine Türkiye, "garantör ülke" sıfatıyla olaylara müdahale etmeyi düşünmüştü. Dönemin ABD Başkanı Lyndon Johnson tarafından Başbakan İsmet İnönü'ye yazılan ve tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen mektup, bir ültimatom niteliği taşımaktaydı. Mektupta, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi durumunda, NATO silahlarının kullanılamayacağı belirtilmişti (Bölükbaşı, 1993). Bu ifadeler, savunma ve havacılık anlamında Türkiye'nin baş etmek zorunda kalacağı zorlu sürecin habercisi olmuştur (Dinç, 2010; Ertürk, 2021). 01 Temmuz 1974 tarihinde, hükümetin haşhaş ekimine izin vermesi üzerine ABD'nin Türkiye'ye uygulamaya karar verdiği ambargo (Web 5, 2020), 20 Temmuz 1974'te başlayan Kıbrıs Barış Harekâtı'nda ABD menşeili silahların kullanılması üzerine, 05 Şubat 1975 tarihinden itibaren fiili şekilde silah ambargosu olarak uygulanmıştır (Işık, 2018). Hiç şüphesiz bu ambargodan Türk Havacılık Savunma Sanayii de nasibini almıştır (Ziylan, 2001). Bu olay, Türkiye'nin savunma sanayii alanında bağımsız olma ihtiyacını daha belirgin hale getirmiştir.

Diğer taraftan, Johnson Mektubu ile Kıbrıs Barış Harekâtı arasında (1964-1974) geçen yıllarda Türkiye'nin savunma sanayiini geliştirme çabaları hızlanmıştır (Demir, 2020). Gelecekte karşılaşılması muhtemel ambargolara karşı kendi kendine yetme politikası izlenmeye başlanmış ve ulusal havacılık sanayiinin geliştirilmesi için 1970 yılında Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (THKGV) kurulmuştur (Kurumsal, 2024). Başlatılan harekât sonrasında Türkiye'ye uygulanmaya başlayan ambargo, THKGV'nın kurulmasının ne kadar yerinde bir karar olduğunu göstermiştir. Ayrıca,

bu ifade edilen yıllar arasında bir diğer kurum da faaliyete geçirilmiş, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı olarak Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), 28 Haziran 1973 tarihinde resmen kurulmuştur (Hakkımızda, 2024).

2.2.4. Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin Kurumsallaşması

Takvimler 1978 yılını gösterdiğinde, ABD, kongrede aldığı karar ile Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmıştır (Web 3, 2022). Takip eden yıllarda, Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin organizasyonel anlamda daha oturmuş bir yapıya kavuşturulmasına yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu noktada itici güç, hiç şüphesiz karşılaşılan zorluklar sonucu artan farkındalık seviyesidir. Buna göre denilebilir ki; 1980'li yıllar, Türkiye'nin havacılık savunma sanayiinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Ambargonun kaldırılması sonrasında ABD ile ilişkilerde barış rüzgârları esmeye başlamıştır. Olumlu seyreden ilişkiler, havacılık savunma sanayii alanında da etkisini göstermiştir. Bu süreçte savaş uçağı ihtiyacını gidermek için arayış içinde olan Türk Hava Kuvvetleri, seçimini F-16 uçaklarından yana kullanmıştır. ABD ile oturulan pazarlık masasında Türkiye, stratejik taleplerini dile getirmiştir. Buna göre; alınacak F-16 uçaklarının üretiminin yanı sıra, yapılacak sistemlerin entegrasyon faaliyetleri ile uçuş testlerinin Türkiye'de yapılması şart koşulmuştur. Türkiye'nin öne sürdüğü şartların yerine getirilmesi amacıyla 1984 yılında Türkiye-ABD ortak yatırımı ve Türk tarafını temsilen TUSAŞ'ın bir iştiraki olarak TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAI) kurulmuştur (Web 6, 2024).

Diğer taraftan, devam eden kurumsallaşma çalışmalarının yanı sıra Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanması için yeni model arayışlarına da gidilmiştir. Bu kapsamda, ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak, 1985 yılında Savunma Sanayi Fonu oluşturulmuştur. Ayrıca, savunma sanayi projelerinin yürütülmesi ve takibi için 3238 No'lu Kanunun, 12. Maddesinde belitildiği haliyle Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur (Özelçi Eceral, 2017). Bu çalışmalar meyvesini vermiş ve Türk Hava Kuvvetleri ihtiyaçları hızlıca giderilmeye başlanmıştır.

Öte yandan yine 1985 yılında, yine TUSAŞ'ın bir iştiraki olarak TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (TEI) kurulmuştur. Buradaki temel gaye F-16 motor bakımlarının da yurt

içinde yapılmasıdır (Web 7, 2024). 1987 yılına gelindiğinde, kurumsallaşmanın bir sonraki safhası olarak Hava Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı, Kara Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı ve Deniz Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı bir çatı altında toplanarak Türk Silahlı Kuvvetlerini Geliştirme Vakfı kurulmuştur (Web 8, 2024). Bu sırada altyapı çalışmalarını tamamlayan TAI, yine 1987 yılında, F-16 savaş uçaklarının üretimine başlamıştır. Bu proje, Türk havacılık savunma sanayiinin modernizasyonunda büyük bir adım olmuştur (Sezgin vd., 2018). Ayrıca, bu dönemde geliştirilen yerli eğitim uçakları ve helikopter projeleri, Türkiye'nin savunma sanayiinde kendi kendine yeterliliğini artırmıştır.

Türk Havacılık Savunma Sanayii'nin bugünkü halini almasındaki en önemli adım ise 1989 yılında atılmıştır. 2018 yılında Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile adı Savunma Sanayii Başkanlığı (SSB)'na çevrilecek olan SAGEB, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Savunma Sanayii Müsteşarlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Savunma Sanayii Müsteşarlığı yapılandırıldıktan sonra milli askeri projeler hız kazanmıştır (Web 9, 2024; Güven, 2021).

2.2.5. 2000 Yılı ve Sonrasında Havacılık Savunma Sanayii

2000'li yıllar, Türkiye'nin havacılık savunma sanayiinde büyük atılımlar yaptığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Türkiye, hızlı bir şekilde artmaya başlayan terör tehdidine karşı yeni çözümler aramaya başlamış ve 2004 yılında Savunma Sanayii İcra Komitesi'nde, yerli ve milli savunma sanayii projelerine öncelik verme kararı almıştır. Alınan karar doğrultusunda çeşitli projeler başlatılmıştır (Demir, 2020).

Öte yandan, Dünya'nın ve Türkiye'nin artan terör tehdidine karşı geliştirdiği en etkili çözüm, mevcut model uçakların geliştirilerek "İnsansız Hava Araçları"nın (İHA) ortaya çıkması olmuştur. Hali hazırda İsrail'in kullanmakta olduğu "Heron" isimli İHA'lar Türkiye'nin de dikkatini çekmiş ve 2005 yılında Türkiye, İsrail ile "Heron" temini için anlaşmaya varmıştır (Murinson, 2013). Her ne kadar anlaşma imzalanmış olsa da İsrail, anlaşma şartlarında yer alan "sistem entegrasyon" şartlarını uygulamakta sorunlar çıkarmış ve taahhüt edilen teslim tarihi 2 kez ertelenmiştir (Göktürk Çetinkaya & Koç, 2023; Web 10, 2016). Terör tehdidine karşı operasyonlar için ihtiyacını karşılayamayan Türkiye, acil çözüm olarak İsrail'den başka modeldeki İHA'ları kiralamak zorunda kalmıştır. Yapılan anlaşma çerçevesinde kiralık araçların

iniş, kalkış ve kullanımları İsrailli pilotlar tarafından yapılmıştır. Kiralama sürecinde Türk pilotlara eğitim vermekten kaçınan İsrail, 2009 yılında yaşanan Mavi Marmara krizinden sonra pilotlarını geri çekmiştir. Pilotsuz kalan İHA'lar, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) için kullanılamaz hale gelmiştir (Web 10, 2016; Güven, 2021). Yaşanan kriz, ihtiyacını karşılayamayan Türkiye için bir dönüm noktası ve milli İHA teknolojisine sahip olmanın zorunlu hale geldiğinin en büyük göstergesi olmuştur.

Tedarik edilemeyen İHA'lar için Türkiye çok hızlı aksiyonlar almıştır. İhtiyacın ivedi şekilde karşılanması amacıyla hem devlet iştiraki kurumlarda hem de özel sektörde milli İHA geliştirilmesine yönelik çalışmalara başlanmıştır. Çalışmalar neticesinde, TAI tarafından üretilen ANKA'lar ve Baykar firmasınca üretilen Bayraktar TB2'ler, ilk kez 2013-2015 yılları arasında TSK envanterine dâhil olmuştur (Web 11, 2024). Bu dönemde, Türkiye, kendi İHA ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) projelerini geliştirerek, savunma sanayiinde özellikle de havacılık savunma sanayiinde önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Özellikle Bayraktar TB2 İHA'ları, Türkiye'nin yerli ve milli savunma sanayii alanındaki en önemli oyun değiştirici ürünü olmuştur. Bu İHA'lar, hem iç güvenlik operasyonlarında hem de sınır ötesi operasyonlarda etkin bir şekilde kullanılmış ve uluslararası alanda da büyük ilgi görmüştür (Rossiter ve Cannon, 2022). Diğer taraftan, Bayraktar TB2'lere ek olarak ANKA İHA'ların da dinleme, izleme, karıştırma ve gözetleme kabiliyetlerinden dolayı aktif olarak kullanıldığı yurt içi ve özellikle Suriye'de icra edilen sınır ötesi operasyonlardaki başarıları, Türkiye'nin havacılık savunma sanayiindeki bağımsızlığını artıran önemli örnekler olmuştur (Erdem, 2020; Web 12, 2020).

Günümüzde, Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, hem yerli üretim kapasitesi hem de uluslararası işbirlikleri açısından önemli bir konuma gelmiştir. Savunma Sanayii Başkanlığı'nın liderliğinde yürütülen projeler, Türkiye'nin havacılık savunma sanayiindeki etkinliğini artırmaya devam etmektedir. Karşı karşıya kaldığı terör tehditlerini bertaraf etmek amacıyla İHA'lara yatırım yapan Türkiye, diğer taraftan milli helikopter geliştirme faaliyetlerine hız vermiştir. Bu faaliyetler kapsamında, SSB tarafından ATAK Projesi başlatılmıştır (Web 13, 2008). ATAK Projesi'nin başlatılmasındaki temel amaç "Taarruz ve Taktik Keşif Helikopteri" ihtiyacının yerli olarak giderilmesidir. İtalyan Agusta firması ile beraber TAI'de hayata geçirilen proje ilk meyvelerini 2013 yılında vermiş ve "T129" helikopter platformu üretilmiştir. Testleri başarı ile tamamlayan "ATAK Helikopteri" (Web 14, 2013), otoritelerden tam

not almış ve ATAK helikopterleri 2014 yılından itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri envanterinde yerini almıştır (Web 15, 2014).

Türkiye, yerli savaş uçağı projesi olan Milli Muharip Uçak (MMU) ve diğer ileri teknoloji projeleri ile gelecekte de havacılık savunma sanayiinde lider bir ülke olmayı hedeflemektedir.

Türkiye'de Johnson Mektubu sonrası dönemde, savunma sanayiinde bağımsızlık ve kendi kendine yeterlilik stratejisi benimsenmiş ve bu strateji, 2000'li yıllarda büyük atılımlarla desteklenmiştir. Günümüzde, Türkiye, yerli ve milli savunma sanayii projeleri ile uluslararası alanda da önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Gelecekte ise Türkiye'nin havacılık savunma sanayiinde daha da güçlenmesi ve lider konuma gelmesi beklenmektedir.

3. KARABAĞ SORUNU VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YERİ

3.1. Karabağ Sorunu ve Tarihsel Arka Plan

Karabağ, Kafkasya bölgesinde yer alan ve tarih boyunca stratejik öneme sahip olan bir bölgedir (Kafkasya Haritası için bkz. Şekil 3-1). Güney Kafkasya'da, bugünkü Azerbaycan'ın batısında yer alır ve genellikle Dağlık Karabağ olarak bilinen dağlık bir kısmı ve aşağı Karabağ olarak bilinen düz bir kısmı içerir (Güney Kafkasya Haritası için bkz. Şekil 3-2). Bu bölge, tarih boyunca birçok medeniyetin, imparatorluğun ve devletin egemenliğine tanıklık etmiştir. Coğrafi konumu itibariyle stratejik bir noktada olan Karabağ'da egemenlik kurmak çabası her daim olmuştur. Bu çabalardan kaynaklı en büyük sorun ise son yarım yüzyılda ortaya çıkan Karabağ Sorunu'dur (Souleimanov, 2011).

Şekil 3-1: Kafkasya Haritası (Web 4).

Şekil 3-2: Güney Kafkasya Haritası (Web 4).

Karabağ Sorunu, Kafkasya bölgesinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun süredir devam eden ve etnik çatışmaları da içeren bir toprak çatışmasıdır. Bu sorun, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla patlak vermiştir ancak, kökleri yüzyıllar öncesine dayanan tarihi, etnik ve siyasi bir bağlama sahiptir. Bu bağlamda, Karabağ Sorunu'nu daha iyi analiz edebilmek adına; Karabağ'ın tarihçesini ele almak yerinde olacaktır.

3.1.1. Karabağ'ın Tarihçesi

3.1.1.1. Erken Dönemler ve Orta Çağ

Karabağ'ın erken tarihine dair bilgiler oldukça sınırlıdır, ancak bölgenin tarih boyunca Pers, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu ve Moğol gibi çeşitli imparatorlukların etkisi altında kaldığı bilinmektedir (Deveci Bozkuş, 2021). Ermenistan Krallığı'nın bir parçası olan bu bölge, daha sonra Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. Orta Çağ boyunca, Karabağ bölgesinde Hristiyanlık önemli bir din olmuş ve bölge birçok manastır ve kiliseye ev sahipliği yapmıştır (Jannatov, 2016).

3.1.1.2. Safeviler, Karabağ Hanlığı ve Rus İmparatorluğu Dönemleri

16. yüzyılda, Safevi İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte Karabağ, bu imparatorluğun bir parçası haline gelmiştir. Safevi döneminde, Karabağ'ın yönetimi

yerel hanlara bırakılmıştır. Bu hanlar, bölgedeki Azeri ve Ermeni nüfusu yönetmiş ve kendi iç işlerinde özerklik sağlamıştır (Kucukcan, 1997).

Tarih boyunca stratejik önemi nedeniyle birçok imparatorluk tarafından kontrol altına alınmak istenen Karabağ bölgesi, Orta Çağ'da, Ermenistan Krallığı'nın bir parçasıyken, zamanla Arap, Bizans, Selçuklu ve Moğol egemenliklerine maruz kalmıştır. 16. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi İmparatorluğu arasındaki çatışmaların bir parçası olarak Karabağ, bu iki güç arasında sık sık el değiştirmiştir (Swietochowski, 1995).

18. yüzyılda, Safevilerin zayıflamasıyla birlikte Karabağ Hanlığı kurulmuştur. Bu hanlık, Afşar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Şah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan güç boşluğunda bağımsızlık kazanmıştır. Karabağ Hanlığı, Azeri hanedanlar tarafından yönetilen bir devlet olarak varlığını sürdürmüş ve bölgedeki Azeri ve Ermeni nüfus arasında bir denge sağlamıştır (Bournoutian, 2002). Ayrıca bu hanlık, bölgenin kültürel ve ekonomik merkezi olmuştur. Ancak, bu dönemde de Karabağ, sık sık Pers, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasındaki çatışmalara sahne olmuştur (Swietochowski, 1995).

19. yüzyılın başlarında, Rus İmparatorluğu Kafkasya bölgesine doğru genişlemeye başlamıştır. 1804-1813 yılları arasında gerçekleşen Rus-İran savaşları sonucunda, 1813'te imzalanan Gülistan Antlaşması ile Karabağ, Rus İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiştir (Rustamova-Tohidi, 2013; Cherkasov vd., 2019). Bu dönemde, Ruslar bölgedeki Ermeni ve Azeri nüfusu kontrol altına almak ve dengelemek için çeşitli politikalar izlemiştir. İzlenen politikalar sonucunda bölgenin demografik yapısı karmaşık bir hal almıştır (Suny, 1993). Bu demografik değişim, gelecekteki etnik gerilimlerin tohumlarını atmıştır. Nitekim, 1905-1906 yılları arasında, Kafkasya'daki Ermeniler ve Azeriler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmalar, bölgedeki etnik düşmanlıkların derinleşmesine ve her iki topluluk arasında karşılıklı güvensizliğin artmasına neden olmuştur (Swietochowski, 1995).

3.1.1.3. Sovyet Dönemi ve Dağlık Karabağ Özerk Oblastı

1917 Rus Devrimi'nin ardından, Güney Kafkasya'da güç boşluğu oluştu ve bölgede çeşitli bağımsızlık hareketleri başlamıştır. 1918'de, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak, Karabağ

üzerindeki hak iddiaları nedeniyle bu iki devlet arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır (Simonian, 2005).

1920'de Sovyetler Birliği'nin Kafkasya'yı kontrol altına almasıyla birlikte, Karabağ sorunu yeniden şekillenmiştir. Sovyetler, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak tanımıştır, ancak bölgeye özerklik verilmiş ve Dağlık Karabağ Özerk Oblastı kurulmuştur. Sovyet döneminde, bölgedeki etnik gruplar arasındaki çatışmalar büyük ölçüde baskılanmıştır, ancak gerilimler tamamen ortadan kalkmamıştır (De Waal, 2013).

3.1.1.3.1. Sovyetler Birliği'nin Dağılması ve Karabağ Savaşı

1980'lerin sonlarına doğru, Sovyetler Birliği'nin zayıflaması ve Glasnost[4] ile Perestroyka[5] politikalarının etkisiyle, etnik gruplar arasındaki gerilimler yeniden su yüzüne çıkmıştır. 1988'de, Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'ndaki Ermeni nüfus, Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanma talebinde bulunmuştur. Bu talep, Azerbaycan hükümeti tarafından reddedilmiş, bölgede Azeri ve Ermeni topluluklar arasında şiddetli çatışmalar başlamıştır (Libaridian, 1999). 1989 nüfus sayımına göre, Dağlık Karabağ nüfusunun yaklaşık %75'i etnik Ermeni (145.000) ve %25'i etnik Azeri (40.688) idi (Görgülü, 2012). Bu bölgedeki çatışmalar, hem Dağlık Karabağ'da hem de Ermenistan'da gösterilerin bölgenin Ermenistan ile birleştirilmesi çağrısının yapıldığı Şubat 1988'de başlamıştır (Goshgarian, 2005).

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ocak 1992'de Dağlık Karabağ kendini bağımsız bir cumhuriyet ilan etmiştir, ancak Ermenistan dâhil hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır. Karabağ bölgesindeki çatışmalar, tam ölçekli[6] bir savaşa dönüşmüştür.

---

[4] Anlam itibariyle "açıklık" olarak ifade edilen "Glasnost" kelimesinin, ülkemizde kullanıldığı haliyle "kamuda şeffaflık" olarak anlaşılması uygun olacaktır. Kavram olarak "Glasnost", M. Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nde uygulanan politikaların tümüne verilen isimdir. Bu politikalar, çoğunlukla ekonomik sorunlara karşı geliştirilmiştir (Kurt, 2021).

[5] "Yeniden yapılanma" anlamına gelen "Perestroyka", "Glasnost"tan farklı olarak sadece ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda siyasi sistemde de uygulanan yenilenme hareketidir. Dönemin devlet başkanı L. Brejnev tarafından uygulamaya yönelik ilk denemeler gerçekleştirilmiş, takip eden süreçte M. Gorbaçov tarafından da benimsenmiştir (Kurt, 2021).

[6] Savaşlar türlerine göre sınıflandırılırken kullanılan kavramlardan birkaçı da mutlak savaş, topyekün savaş ve tam ölçekli savaş kavramlarıdır. Her ne kadar bu kavramlar birbirine yakın gibi görünse de her biri farklı anlam ve kapsam taşımaktadır. Bu kavramlar savaşın şiddet düzeyi, savaşan tarafların amaçları, kullanılan kaynaklar ve savaşın toplumsal etkileri açısından birbirinden ayrılır (Canan-Sokullu, 2019).

1992-1994 yılları arasında devam eden Birinci Karabağ Savaşı, binlerce kişinin ölümüne ve yüz binlerce insanın yerinden edilmesine neden olmuştur. 1994'te imzalanan ateşkes anlaşmasıyla birlikte, Ermenistan destekli Dağlık Karabağ güçleri bölgenin büyük bir kısmını kontrol altına almıştır (De Waal, 2013).

3.1.1.4. Ateşkes Dönemi ve Donmuş Çatışma

Mayıs 1994'te üç tarafın askeri temsilcileri tarafından bir ateşkes imzalanmış, ancak takip eden süreçte Ermeni güçleri Azerbaycanlıları Dağlık Karabağ'ın büyük çoğunluğundan uzak tutmakla kalmamış, aynı zamanda ülkenin yedi bölgesini işgal etmiştir (Goshgarian, 2005).

1994 ateşkes anlaşmasının ardından, Karabağ sorunu donmuş bir çatışma haline gelmiştir. Bölge, uluslararası alanda Azerbaycan'ın bir parçası olarak tanınmasına rağmen, fiilen Ermeni kontrolü altında kalmıştır. Minsk Grubu[7]'nun öncülüğünde çeşitli barış görüşmeleri yapılmış, ancak kalıcı bir çözüm sağlanamamıştır (Cornell, 2001).

2020 yılında, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilimler yeniden tırmanmış ve İkinci Karabağ Savaşı patlak vermiştir. 44 gün süren çatışmaların ardından,

Mutlak Savaş: Mutlak savaş, C. von Clausewitz'in savaş teorisinde ortaya koyduğu bir kavramdır. Clausewitz'e göre, mutlak savaş teorik bir kavramdır ve savaşı sınırsız bir yıkım ve şiddet ile yürütme amacını taşır. Bu savaş türünde, taraflar tüm askeri güçlerini ve stratejilerini, düşmanı tamamen yok etmek veya teslim olmaya zorlamak için kullanır. Ancak, mutlak savaş pratikte hiçbir sınırlama olmaksızın yürütülen bir savaş olmadığı için, Clausewitz bunu "savaşın ideali" olarak kabul etmiştir (Bassford 1994).

Topyekün Savaş: Topyekün savaş, tüm toplumun, ekonominin ve kaynakların savaşa odaklandığı bir savaş türüdür. Bu savaşta yalnızca askeri hedefler değil, sivil altyapı ve ekonomi de savaşın parçası haline gelir. Topyekün savaşta, toplumun her kesimi (siviller, kadınlar, çocuklar dâhil) savaşa katkı sağlamaya zorlanabilir. Hem askeri hem de sivil hedeflere saldırı yapılabilir ve savaşa katılan ülkeler ekonomilerini ve üretimlerini tamamen savaş çabalarına yönlendirebilir (Bassford 1994).

Tam Ölçekli Savaş: Tam ölçekli savaş, geniş çaplı ve kapsamlı askeri operasyonların yürütüldüğü, ulusal güçlerin tamamının seferber edildiği bir savaş türüdür. Bu savaşta, savaşan taraflar tüm askeri kapasitelerini, personelini ve stratejik kaynaklarını kullanır. Tam ölçekli savaş, genellikle birden fazla cephede yürütülür ve devletler, ordularını tam anlamıyla harekete geçirerek düşmanı yenmeyi hedefler (Bassford 1994).

Karabağ'da yaşanan çatışmaların savaşa dönüştüğü noktada, durumu ifade etmek için kullanılacak en uygun tanım "tam ölçekli savaş"tır.

[7] Minsk Grubu, Karabağ Sorunu'na barışçıl bir çözüm bulunmasının teşvik edilmesi amacıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde kurulmuştur. Eş başkanlar ABD, Fransa ve Rusya'ya ek olarak Almanya, Belarus, Finlandiya Hollanda, İsveç, İtalya, Portekiz, Türkiye ile beraber Azerbaycan ve Ermenistan bu grubun üyeleridir.

Azerbaycan ordusu önemli toprak kazanımları elde etmiş ve stratejik şehir Şuşa'yı geri almıştır. 10 Kasım 2020'de Rusya'nın arabuluculuğunda imzalanan ateşkes anlaşması ile savaş sona ermiştir. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın kontrol ettiği toprakları genişletmesini ve Dağlık Karabağ çevresindeki bölgeleri yeniden ele geçirmesini sağlamıştır (Web 16, 2020).

3.1.2. Günümüzde Karabağ ve Gelecek Perspektifleri

Günümüzde, Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın kontrolünde bulunmakta ve Rus barış gücü askerleri bölgede güvenliği sağlamaktadır. Ancak, Karabağ sorunu tamamen çözülmüş değildir. Ermeni ve Azeri topluluklar arasındaki derin güvensizlik ve bölgedeki yeniden yapılanma süreci, gelecekteki barış ve istikrar için önemli zorluklar teşkil etmektedir (Web 17, 2020).

Karabağ'ın tarihçesi, bölgenin stratejik ve kültürel önemini, etnik ve siyasi çatışmalarını ve büyük güçlerin müdahalelerini yansıtan karmaşık bir yapıya sahiptir. Karabağ Sorunu ise tarihsel, etnik ve siyasi bir bağlamda derin kökleri olan karmaşık bir çatışmadır. Bölgenin stratejik önemi, etnik gerilimler ve büyük güçlerin müdahaleleri, Karabağ Sorunu'nun temel nedenleri olarak sayılabilir. Gelecekte, kalıcı bir barış ve istikrarın sağlanması için kapsamlı diplomatik çabalar ve yerel topluluklar arasındaki ilişkilerin onarılması gerekmektedir.

3.2. Türkiye'nin Karabağ Sorunuyla İlişkisi ve Tutumu

Karabağ sorunu, daha önce de ifade edildiği gibi Güney Kafkasya'da Ermenistan ve Azerbaycan arasında uzun süredir devam eden bir etnik ve toprak çatışmasıdır. Türkiye, bölgenin önemli bir aktörü olarak, Karabağ Sorunu'na doğrudan dâhil olmuştur. Sürece dâhil olmak için Türkiye'nin attığı ilk adım Azerbaycan Cumhuriyeti'ni tanımak olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkiler, 14 Ocak 1992'de mevcut başkonsolosluğun Büyükelçilik seviyesine yükseltilmesi ile başlamıştır (Web 18, 2022). Bu karardan hemen 10 gün sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret sırasında "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma, Türkiye ile

Azerbaycan arasında imzalanan ilk anlaşmadır (Yeşilot, 2021). Diğer taraftan, yine aynı yıl içinde 11 Ağustos 1992 tarihinde Türkiye ile Azerbaycan arasında "Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması"[8] imzalanmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 1992). Bu anlaşmanın önemi yıllar geçtikçe –özellikle İkinci Karabağ Savaşı sırasında- daha iyi anlaşılmıştır. Yapılan anlaşmalardan sonra ikili ilişkilerini ve stratejik ortaklığını devam ettiren Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklığı, takvimler 2010 yılını gösterdiğinde başka bir seviyeye evrilmiştir. 16 Ağustos 2010 tarihinde, iki devlet arasında "Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"[9] imzalanmıştır (Web 19, 2020).

Türkiye'nin Karabağ sorununa ne zaman ve nasıl dâhil olduğunun yanı sıra soruna yaklaşımını anlamak için diplomatik, askeri, bölgesel ve dönemsel stratejileri ele almak yerinde olacaktır.

3.2.1. Türkiye'nin İlk Tepkileri ve Diplomatik Girişimleri

Türkiye, Karabağ sorununa ilk olarak 1990'ların başında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte dahil olmuştur. Türkiye'nin Karabağ Sorunu'nda izlediği siyasi destek ve diplomatik ifade politikaları, 1990'ların başından itibaren şekillenmiştir. 1991 yılında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte, Karabağ sorunu tam ölçekli bir savaşa dönüşmüştür. Türkiye, bu dönemde Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklediğini açıkça beyan etmiştir (Cornell, 2001). 1992 yılında Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine Türkiye, Ermenistan'a karşı sert bir tutum benimsemiş ve Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini keserek bu ülkeye ambargo uygulamıştır. Bu ambargo, Ermenistan'ın ekonomik olarak zor durumda kalmasına neden olmuş ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde uzun süreli bir gerginliğe yol açmıştır (Hale, 2013). Türkiye'nin ortaya koyduğu bu tutum, Azerbaycan'a verdiği siyasi desteğin bir göstergesi olmuştur.

[8] Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması'na ait maddeleri içeren ve Meclis Tutanakları'ndan alınan doküman, bu çalışmanın Ek-A'sında yer almaktadır

[9] Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması'na ait maddeleri içeren ve Resmi Gazete'den alınan doküman, bu çalışmanın Ek-B'sinde yer almaktadır.

3.2.2. Bişkek Protokolü ve Türkiye'nin Rolü

Bişkek Protokolü, 05 Mayıs 1994 tarihinde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te Azerbaycan, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'ın temsilcileri arasında imzalanan bir ateşkes anlaşmasıdır. Bu Protokolü, Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1991 yılında başlayan ve büyük insan kayıplarına, yerinden edilmelere ve yıkıma yol açan Birinci Karabağ Savaşı'nı durdurmayı amaçlamıştır (Web 20, 2020).

Bişkek Protokolü, savaşan taraflar arasında ateşkesin sağlanması, düşmanlıkların durdurulması ve çatışmaların kalıcı bir çözüme kavuşturulması amacını taşımaktadır. Protokol, Kırgızistan'ın girişimi ve Rusya'nın diplomatik baskıları ile müzakere edilmiştir. Protokol, her ne kadar Dağlık Karabağ'ın statüsüyle ilgili bir çözüm sunmasa da taraflar arasında geçici bir barış ve insani yardımların ulaştırılması için ortam hazırlamıştır. Bişkek Protokolü ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında resmî bir ateşkes sağlanmış olsa da kalıcı bir barış anlaşması sağlanamamıştır (Curtis, 1995). Bu ateşkes, Ermenistan destekli Dağlık Karabağ güçlerinin bölgenin büyük bir kısmını kontrol altında tutmasını sağlamıştır (Hopmann, 2015).

Türkiye, ateşkesin ardından da Azerbaycan'a verdiği desteği sürdürmüş ve Karabağ Sorunu'nun barışçıl yollarla çözülmesi için çaba göstermeye devam etmiştir (De Waal, 2003). Türkiye, özellikle Bişkek Protokolü'nün kalıcı bir barış sağlamamasına eleştiriler getirmiş ve Azerbaycan'ın haklı taleplerinin uluslararası toplum tarafından daha fazla dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, Türkiye, bu dönemde Minsk Grubu'nun çabalarını da desteklemiştir. Türkiye, Minsk Grubu'nun bir üyesi olarak barış görüşmelerine katkıda bulunmuş, ancak bu görüşmelerde aktif bir arabulucu rolü oynamamıştır (De Waal, 2003).

3.2.3. 2000'ler ve Türkiye'nin Bölgesel Stratejisi

Karabağ Sorunu'nda Türkiye'nin siyasi desteği ve diplomatik ifadeleri, Azerbaycan ile olan stratejik ortaklığını ve bölgesel barışa katkı sağlama arzusunu yansıtmaktadır. Türkiye'nin siyasi desteği, uluslararası arenada Azerbaycan'ın haklı mücadelesini savunmak ve Ermenistan'ın işgalci pozisyonunu vurgulamak üzerine kuruludur.

Türkiye, Karabağ Sorunu süresince Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Bu destek, Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)

gibi uluslararası platformlarda dile getirilmiştir. Türkiye, Azerbaycan'ın yanında durarak, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları terk etmesi gerektiğini sıkça vurgulamıştır (Özdemir, 2021).

2000'li yıllarda, Türkiye'nin dış politikası daha proaktif ve bölgesel işbirliklerine odaklanan bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde Türkiye, Kafkasya'da barış ve istikrarı sağlamayı amaçlayan çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin Kafkasya politikası, Azerbaycan ile stratejik ortaklık, enerji projeleri ve bölgesel işbirliği temelinde şekillenmiştir (Cornell, 2011).

2008 yılında, Türkiye, Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (Caucasus Stability and Cooperation Platform) girişimini başlatmıştır. Bu girişim, Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Rusya arasında işbirliğini artırmayı amaçlamıştır. Ancak, Ermenistan ile Türkiye arasındaki tarihi anlaşmazlıklar ve Karabağ Sorunu nedeniyle bu girişim istenilen başarıyı elde edememiştir (Hale, 2013).

Takip eden yıllarda Türkiye, Karabağ Sorunu konusunda Azerbaycan'a olan desteğini yüksek sesle dile getirmekten yine geri durmamış, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ve diğer üst düzey yetkililer, Karabağ Sorunu sırasında Azerbaycan'a olan desteklerini açıkça ifade etmiştir. Örneğin 2012 yılında Başbakan Erdoğan'ın şu sözleri örnek olarak gösterilebilir:

> *Dağlık Karabağ konusunda başta Minsk üçlüsü olmak üzere bu işte çözümün yollarını açmadıktan sonra bir defa bizim burada böyle bir kapı açmamız söz konusu değil. Bu iktidarımız boyunca hep söylediğimiz sözdür. Böyle bir adım atamayız. Bütün atacağımız adımlarda işgal altında olan yerlerden Ermenilerin çıkması gerekir. Bu uluslararası kurumlar tarafından da 'Burası Azerbaycan'ındır' denmesine rağmen hala buranın hak sahiplerine verilmemiş olması durumumuzu açık net ortaya koymaktadır. Burada kesinlikle Ermenistan'la ilgi koyduğumuz tavır neyse bundan sonra da aynı şekilde devam edecektir. Her zaman Azerbaycan'ın yanında olmaya devam edeceğiz (Web 40, 2012).*

Erdoğan, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne olan bağlılığını defalarca dile getirmiş ve uluslararası toplumu Ermenistan'ın saldırganlığını kınamaya çağırmıştır (Khairunisa, 2022).

3.2.4. 2020 İkinci Karabağ Savaşı ve Türkiye'nin Müdahalesi

2020 yılında, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilim yeniden tırmanmış ve İkinci Karabağ Savaşı patlak vermiştir. 27 Eylül 2020'de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalar, sınır bölgelerinde karşılıklı top atışlarıyla başlamıştır. Azerbaycan, bu durumu Ermenistan'ın provokasyonu olarak nitelendirerek geniş çaplı

bir askeri operasyon başlatmıştır (Web 21, 2020). Azerbaycan ordusu, hızlı bir şekilde işgal altındaki topraklara yönelik taarruz harekâtları düzenlemiştir. Bu operasyonlar, hem kara birlikleri hem de hava unsurları tarafından desteklenerek stratejik bölgelerin geri alınmasını hedeflemekteydi (Anglim, 2021).

Azerbaycan'ın, bu savaşta kullandığı İHA'lar ve SİHA'lar ile yürüttüğü hava saldırıları, Ermenistan'ın savunma hatlarını etkisiz hale getirmiştir (Anglim, 2021). Özellikle, Bayraktar TB2 İHA'ları, Azerbaycan'ın hava üstünlüğünü elde etmesinde kritik rol oynamıştır. Bu hava saldırıları, Ermenistan'ın askeri altyapısını büyük ölçüde tahrip ederek Azerbaycan ordusunun ilerlemesini kolaylaştırmıştır (Web 22, 2021).

Savaşın başlamasından birkaç gün sonra, Azerbaycan ordusu önemli ilerlemeler kaydetmeye başlamış ve Fuzuli, Cebrayil ve Zengilan gibi stratejik bölgeler Azerbaycan kontrolüne geçmiştir (Stratejik bölgeler için bkz**.** Şekil 3-3). Bu ilerlemeler, savaşın Azerbaycan lehine dönmesinde belirleyici olmuştur (Web 23, 2020).

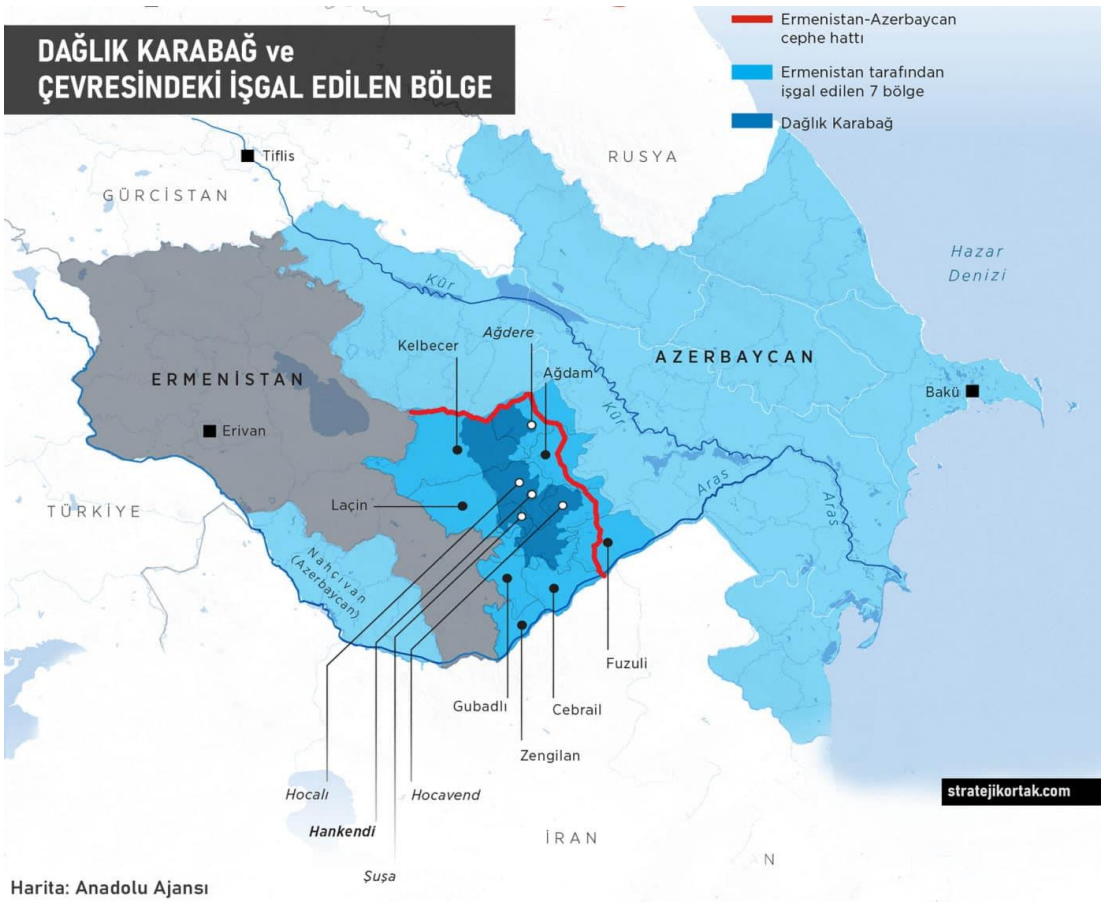

Şekil 3-3: Dağlık Karabağ ve Çevresindeki İşgal Edilen Bölge (Web 23, 2020).

Savaşın en kritik dönüm noktalarından biri, Azerbaycan ordusunun 08 Kasım 2020'de Şuşa'yı ele geçirmesi olmuştur. Tarihi öneminin yanı sıra, coğrafi konumu nedeniyle Karabağ bölgesinin stratejik açıdan en önemli şehirlerinden biri olan Şuşa'nın ele geçirilmesi, Azerbaycan'ı nihai zafere götüren adımdır. Şuşa'nın düşmesi Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki askeri kontrolünü büyük ölçüde zayıflatmış ve Ermenistan ordusunda büyük bir moral çöküntüsü yaşanmasına neden olmuştur. Bu kritik kayıptan sonra Ermenistan, Karabağ'daki askeri varlığını sürdürememiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan ise Şuşa zaferi sonrası hızla ilerleyerek işgal altındaki diğer bölgeleri de geri almaya başlamıştır (Web 24, 2020).

Şekil 3-4: Ermenistan İşgalinden Kurtarılan Bölgeler (Web 24, 2020).

Azerbaycan, işgal altındaki topraklarını geri almak için operasyonlarını 44 gün boyunca kararlı bir şekilde sürdürmüş ve ilerleyişini hız kesmeden devam ettirmiştir.

Kararlı şekilde ilerletilen süreç sonunda Azerbaycan'ın diplomatik girişimleri de hız kazanmış ve ateşkes süreci başlamıştır (Web 17, 2020).

10 Kasım 2020'de imzalanan ateşkes anlaşması, Rusya'nın arabuluculuğunda gerçekleşmiştir. Anlaşma ile savaşın Azerbaycan lehine sona erdiği kesinleşmiştir. Anlaşmaya göre, Ermenistan işgal ettiği Dağlık Karabağ ve çevresindeki bölgeleri Azerbaycan'a geri bırakacaktır. Bu ateşkes, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlamasına olanak tanımıştır ve Ermenistan için büyük bir yenilgi anlamına gelmektedir (Web 25, 2020).

Bu savaş sırasında Türkiye, Azerbaycan'a olan desteğini açıkça ifade etmiş ve Azerbaycan'ın askeri başarılarına önemli katkılarda bulunmuştur. Türkiye, bu savaş sırasında Azerbaycan'a İHA'lar ve diğer askeri teknolojiler sağlamıştır, bu da Azerbaycan'ın savaşta üstünlük sağlamasına yardımcı olmuştur (Web 16, 2020).

Azerbaycan ile Türkiye arasında yapılan anlaşmalar ve kurulan stratejik ortaklık, Karabağ Sorunu'nda Türkiye'nin rolünü güçlendiren önemli unsurlardan biridir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklık, enerji projeleri, savunma işbirliği ve ekonomik ilişkiler üzerine kurulmuştur (Elchin vd., 2013). Azerbaycan, Türkiye'nin enerji arzında önemli bir rol oynamaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, Türkiye'nin enerji güvenliğini artırmakta ve bölgedeki stratejik önemini pekiştirmektedir (Cornell, 2011). Bu projeler, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara ulaştırmaktadır (Elchin vd., 2013).

Bu projeler, Türkiye'nin Azerbaycan ile olan stratejik ortaklığını güçlendirmiş ve Karabağ Sorunu'nda Azerbaycan'a verdiği desteği pekiştirmiştir. Türkiye, enerji projeleri aracılığıyla bölgedeki etkinliğini artırmakta ve Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında yer almaktadır.

Türkiye'nin Karabağ Sorunu'na karşı izlediği politika, askeri, diplomatik ve ekonomik boyutlarıyla kapsamlı bir stratejiye dayanmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini desteklemeye devam etmektedir. Gelecekte, Türkiye'nin Karabağ Sorunu'na yönelik politikası, bölgesel işbirlikleri ve barış süreçlerine katkı sağlama kapasitesine bağlı olacaktır. Türkiye, Azerbaycan ile olan stratejik ortaklığını sürdürerek bölgedeki istikrarı ve barışı desteklemeye devam edecektir.

Gelecekte de Türkiye'nin Karabağ Sorunu'na yönelik politikasının, bölgesel işbirlikleri ve barış süreçlerine katkı sağlama kapasitesine bağlı olarak, BTC ve TANAP gibi stratejik yatırımların yanı sıra Azerbaycan'a verilen askeri teçhizat ve eğitim desteğiyle Azerbaycan ile stratejik ortaklığının devam etmesi beklenebilir.

4. HAVACILIK SAVUNMA SANAYİİ VE KARABAĞ SORUNU

Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, son yıllarda önemli bir atılım yaparak bölgesel ve uluslararası düzeyde etkili bir güç haline gelmiştir. Özellikle Karabağ Sorunu bağlamında bu sanayinin oynadığı rol, Türkiye'nin askeri ve teknolojik kapasitesini sergilemesi açısından kritik öneme sahiptir. 2020 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yeniden alevlenen çatışmalar sırasında, Türkiye'nin ürettiği İHA ve silahlı insansız hava araçları (SİHA) Azerbaycan ordusu tarafından etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu araçlar, hem sahadaki askeri dengeyi Azerbaycan lehine değiştirmiş hem de Türkiye'nin savunma sanayiindeki ilerlemelerinin somut bir göstergesi olmuştur.

4.1. Türkiye'nin Havacılık Savunma Sanayii'nin Karabağ Sorunu Bağlamındaki Rolü

Türkiye'nin Karabağ Sorunu'ndaki rolü, sadece askeri destek sağlamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin yeniden şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a sağladığı İHA ve SİHA'lar, askeri mühimmat ve teknik destek ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumasına ve sınırlarını savunmasına yardımcı olurken, aynı zamanda Kafkasya'da stratejik bir müttefik olarak konumunu pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, Karabağ'daki çatışmalarda sonucu belirleyen önemli bir etmen olmuş ve Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası arenadaki prestijini yükseltmiştir.

Bu noktadan hareketle, Türkiye'nin Karabağ Sorunu bağlanmında üstlendiği rol, 3 farklı başlık altında ele alınabilir:

- Lojistik ve Operasyonel Destek
- Eğitim ve Danışmanlık
- Silah ve Ekipman Tedariki

4.1.1. Lojistik ve Operasyonel Destek

1990'ların başında, Karabağ Savaşı sırasında Türkiye, Azerbaycan'a askeri ve lojistik destek sağlamıştır. Bu destek, özellikle insani yardım ve askeri eğitim konularında yoğunlaşmıştır. Türkiye, Azerbaycan'ın askeri personelini eğiterek ve çeşitli askeri malzemeler sağlayarak Azerbaycan'ın savunma kapasitesini artırmaya çalışmıştır (Altstadt, 1992). Takip eden süreçte, özellikle 2010'lu yıllarda, Türkiye, Azerbaycan'a lojistik ve operasyonel destek sağlayarak, Azerbaycan'ın askeri operasyonlarını desteklemiştir. Bu destek, Türkiye'nin savunma sanayii ve özellikle İHA teknolojileri ile sağlanmıştır.

Türkiye'nin İHA teknolojileri, İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında kritik bir rol oynamıştır. Bayraktar TB2 gibi gelişmiş İHA'lar, Azerbaycan'ın hava üstünlüğünü sağlamasında ve Ermenistan'ın askeri pozisyonlarını etkisiz hale getirmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Nitekim Aliyev'in kendisine yöneltilen "Kaç tane Türk drone'unuz var?" sorusuna verdiği "Yeterince" cevabı, Azerbaycan'ın Türk İHA'larına yönelik bakışını özetlemektedir (Web 26, 2020; Kınık & Çelik, 2021). Bu İHA'lar, hedef tespiti ve hassas vuruş yetenekleri ile Azerbaycan'ın operasyonel kapasitesini artırmıştır. Ayrıca, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e yöneltilen "Kaç tane Türk İHA'sı kullanıyorsunuz?"[10] sorusuna "Yeteri kadarına sahibiz" cevabını vermesi, Türkiye'nin katkısının Azerbaycan tarafından olumlu anlamda değerlendirildiğinin de bir göstergesidir.

[10] **France24 Muhabiri:** How many Turkish drones are you deploying? (Kaç tane Türk İHA'sı kullanıyorsunuz?)

Azerbaycan Cb. İlham Aliyev: We have enough in order to achieve our targets. I think that you can understand me that this is the information which I prefer not to disclose. (Hedeflerimize ulaşmak için yeteri kadarına sahibiz. Zannediyorum beni anlayabilirsiniz, bu ifşa etmeyi tercih etmediğim bilgi.)

France24 Muhabiri: But are they making the difference in this conflict? (Peki, bu çatışmada fark yaratıyorlar mı?)

Azerbaycan Cb. İlham Aliyev: Of course, they are very modern, sophisticated weapons and I can tell you, only by the drones which we acquired from Turkey, we destroyed Armenian military equipment worth 1 billion dollars. (Elbette, bunlar çok modern, gelişmiş silahlar ve size şunu söyleyebilirim ki, sadece Türkiye'den aldığımız İHA'larla 1 milyar dolar değerinde Ermeni askeri teçhizatını imha ettik.)(Web 39, 2020).

"Kaç tane Türk drone'unuz var?' sorusuna Aliyev'den cevap: Yeterince"

https://www.youtube.com/watch?v=Oht22z_u-5E

Diğer taraftan, Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı sırasında uyguladığı savaş doktrini, Türkiye'nin 2020'nin başlarında Suriye Arap Ordusu'na karşı Bahar Kalkanı Harekatı'nda uyguladığı doktrine büyük ölçüde benzemektedir. Buradan yola çıkarak, Türkiye'nin Azerbaycan'a yalnızca İHA teknolojisini değil, aynı zamanda savaş doktrinini de aktardığı söylenebilir (Web 46, 2020).

Türkiye'nin lojistik desteği, yalnızca İHA teknolojileri ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda askeri malzeme ve ekipman tedarikini de içermektedir. Azerbaycan'ın ordu haberleşme ve uydu sistemlerini yenilemeye karar verdiği noktada Aselsan gerekli desteği sağlamış ve Azerbaycan'ın geliştirdiği mühimmatların akıllı hale getirilmesinde aktif bir rol üstlenmiştir. Bunlara ek olarak, Türkiye tarafından gerçekleştirilen destek kapsamında, Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri'nin envanterine, Roketsan tarafından geliştirilen 120 kilometre menzili olan Kaplan balistik füze fırlatıcısı (20 adet), çok namlulu roketatar TR-300 Kasırga ve 122 mm topçu roketi Sakarya ile bunların yanı sıra Kobra zırhlı araçları ve zırhlı personel taşıyıcıları dahil edilmiştir. Ayrıca, yine Roketsan trafından üretilen kara, deniz ve havadan atılabilen yeni nesil seyir füzesi SOM B1 de Azerbaycan ordu sistemine entegre edilmiştir (Web 27, 2020). Türkiye, Azerbaycan'ın askeri ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli lojistik destekler sağlamış ve Azerbaycan ordusunun etkinliğini artırmıştır (Taşdemir, 2024).

4.1.2. Eğitim ve Danışmanlık

Türk Havacılık Savunma Sanayii, Karabağ Sorunu sırasında Azerbaycan'a sağladığı eğitim ve danışmanlık hizmetleri ile de önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, Azerbaycan askeri personelinin eğitimine ve operasyonel yeteneklerinin geliştirilmesine büyük önem vermiştir.

11 Ağustos 1992 tarihli Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması'ndan doğan gereklilikler dolayısıyla Türk askeri uzmanlar, Azerbaycan ordusuna yönelik eğitim programları düzenlemiş ve askeri personelin modern savaş teknikleri konusunda bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Bu eğitimler, Libya iç savaşı sırasında Ulusal Mutabakat Hükümeti güçlerine verilen askeri eğitimlerden ayrışarak (Web 28, 2020), özellikle İHA operasyonları, hava savunma sistemleri ve askeri strateji konularında yoğunlaşmıştır (Özer, 2021).

Türkiye'nin sağladığı danışmanlık hizmetleri, Azerbaycan ordusunun Karabağ Sorunu sırasında daha etkili ve koordineli operasyonlar gerçekleştirmesine yardımcı olmuştur (Özer, 2021). Hatta, Korgeneral Şeref Öngay, Tümgeneral Bahtiyar Ersay ve Tümgeneral Göksel Kahya, ordunun planlama ve icra süreçlerinde doğrudan görev alarak, Azerbaycan'ın operasyonel başarısının artmasına katkı sağlamıştır (Web 29, 2020).

Savunma alanındaki işbirliği anlaşmaları, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığı daha da güçlendirmiştir. Türkiye, Azerbaycan'a sağladığı askeri eğitim, danışmanlık ve teknolojik destek ile Azerbaycan'ın savunma kapasitesini artırmıştır. Bu işbirliği, Karabağ Sorunu sırasında Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında başarılı olmasına katkıda bulunmuştur (Kınık & Çelik, 2021).

4.1.3. Silah ve Ekipman Tedariki

Türkiye, Karabağ Sorunu sırasında Azerbaycan'a sağladığı silah ve ekipman tedariki ile de önemli bir destek sağlamıştır. Türkiye'nin savunma sanayii, gelişmiş askeri teknolojiler ve modern silah sistemleri ile Azerbaycan'ın askeri kapasitesini artırmıştır.

Bayraktar TB2 İHA'ları, Azerbaycan'ın savaş alanında üstünlük sağlamasında kritik bir rol oynamıştır. Bu İHA'lar, Ermenistan'ın askeri hedeflerine yönelik hassas saldırılar düzenleyerek, Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında önemli bir avantaj sağlamıştır (Kınık & Çelik, 2021).

Ayrıca, Türkiye, çeşitli savunma sistemleri ve askeri ekipmanlar sağlayarak Azerbaycan'ın savunma kapasitesini artırmıştır. Bu ekipmanlar arasında hava savunma sistemleri, zırhlı araçlar, mühimmat ve diğer askeri malzemeler bulunmaktadır. Türkiye'nin sağladığı bu silah ve ekipmanlar, Azerbaycan'ın savaş kapasitesini önemli ölçüde artırmış ve Karabağ Sorunu'nda başarılı olmasına katkıda bulunmuştur (Web 30, 2021).

4.2. Havacılık Savunma Sanayii Ürünlerinin İkinci Karabağ Savaşı'nda Kullanımı ve Etkisi

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Türk havacılık savunma sanayii ürünleri, Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle İHA'lar ve diğer savunma sistemleri, Azerbaycan'ın sahada üstünlük sağlamasında etkili olmuştur. Bu noktada, milli savunma sanayii ürünlerinin savaş sırasında kullanım durumlarını ve etkilerini detaylı bir şekilde incelemek yerinde olacaktır.

Türk havacılık savunma sanayii ürünlerinin kullanımı, Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında büyük bir avantaj sağlamış ve İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın zafer kazanmasında aktif görev üstlenmiştir. Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, Azerbaycan'ın askeri kapasitesini artırarak bölgedeki güç dengesini değiştirmiş ve çatışmaların sonucunu etkilemiştir. Türkiye'nin sağladığı bu teknolojik ve askeri destek, Karabağ Sorunu'nun seyrini belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur

4.2.1. Bayraktar TB2 İHA

Bayraktar TB2, Türkiye'nin ürettiği ve İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan tarafından yoğun bir şekilde kullanılan İHA'dır. Bayraktar TB2, gelişmiş gözetleme ve hedef tespiti yeteneklerine sahip olup, hassas vuruş yapabilme kapasitesi ile tanınır (Web 31, 2016).

Şekil 4-1: Azerbaycan Ordu Envanterinden Bayraktar TB2 (Web 32, 2023).

Bayraktar TB2, İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın Ermenistan güçlerine karşı yürüttüğü operasyonlarda kritik bir rol oynamıştır. Savaş sırasında Azerbaycan tarafından geniş alanlarda gözetleme ve istihbarat toplama amacıyla kullanılmıştır. Bu İHA'lar, özellikle stratejik bölgelerde düşman hareketlerinin izlenmesinde ve kritik hedeflerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İHA'lar, Azerbaycan ordusunun sahadaki hareketlerini koordine etmesinin yanında Ermenistan'a ait askeri hedefleri tespit ederek düşman mevzilerini etkili bir şekilde vurmasına olanak tanımıştır (Kınık & Çelik, 2021).

Bayraktar TB2 İHA'larının kullanımı, Azerbaycan'a sahada önemli bir avantaj sağlamıştır. İHA'lar, düşman hatlarının derinliklerinde keşif yaparak ve hassas vuruşlar gerçekleştirerek, Ermenistan'ın savunma hatlarını etkisiz hale getirmiştir. Bu sayede, Azerbaycan'ın ilerleyişi hızlanmıştır. Ayrıca, bu İHA'lar, Azerbaycan'ın stratejik noktaları ele geçirmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Bunlara ek olarak İHA'ların sağladığı gerçek zamanlı istihbarat, Azerbaycan ordusunun operasyonlarını daha etkin bir şekilde planlamasına yardımcı olmuştur. Özetle, İHA'larının kullanımı, savaşın gidişatını Azerbaycan lehine çeviren önemli faktörlerden biri olmuştur (Web 22, 2021).

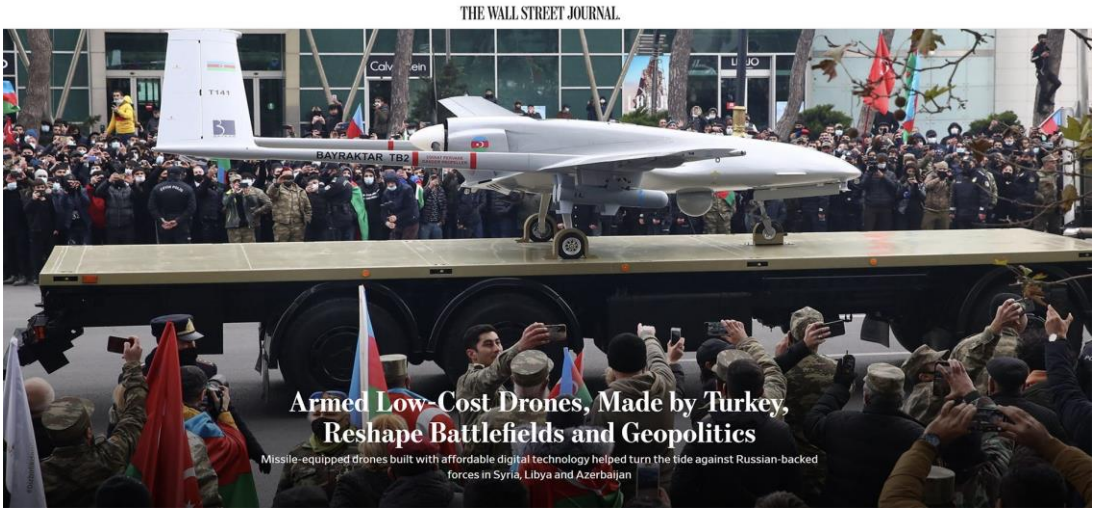

Şekil 4-2: Bayraktar TB2 Zafer Sonrası Gövde Gösterisinde (Web 22, 2021).

4.2.2. Roketsan MAM-L Mühimmatı

Roketsan tarafından üretilen MAM-L (Mini Akıllı Mühimmat) mühimmatı, insansız hava araçlarından atılmak üzere tasarlanmış yüksek hassasiyetli bir silahtır. MAM-L,

lazer güdümlü olup, hareketli ve sabit hedeflere karşı etkili bir şekilde kullanılabilir (Web 33, 2022).

Şekil 4-3: TB2'ye Yüklü Bir Roketsan MAM-L (Web 33, 2022).

MAM-L mühimmatları, Bayraktar TB2 ve Anka İHA'ları tarafından İkinci Karabağ Savaşı sırasında geniş çapta kullanılmıştır. Bu mühimmatlar, düşman tankları, zırhlı araçlar ve diğer askeri hedeflerin imhasında etkili olmuştur. İHA'lar tarafından taşınan MAM-L mühimmatları, yüksek hassasiyetli saldırılar gerçekleştirerek Ermenistan'ın askeri kapasitelerini büyük ölçüde zayıflatmıştır (Kınık & Çelik, 2021).

MAM-L mühimmatlarının kullanımı, Azerbaycan'a sahada büyük bir avantaj sağlamıştır. Yüksek hassasiyetli bu mühimmatlar, düşman hedeflerinin etkili bir şekilde imha edilmesini sağlamış ve Ermenistan'ın savunma hatlarının kırılmasında kritik bir görev üstlenmiştir. Ayrıca, bu mühimmatların kullanımı, Azerbaycan'ın askeri kayıplarını en aza indirerek operasyonel başarısını artırmıştır (Web 34, 2020).

4.2.3. Aselsan KORAL Elektronik Harp Sistemi

Aselsan tarafından üretilen KORAL elektronik harp sistemi, düşman radarlarını ve iletişim sistemlerini karıştırma yeteneğine sahip bir savunma aracıdır. Modüler bir sistemsel tasarıma sahip olan Koral, yüksek sistemsel tepki hızının yanında yüksek

bant genişliğine de sahiptir. Diğer taraftan, elektronik taarruz tarafında, çoklu hedef karıştırma ve aldatma yeteneği sayesinde sahada düşmanı kör etme kabiliyetine sahiptir (Web 35, 2016). Ayrıca KORAL, düşman hava savunma sistemlerini etkisiz hale getirerek, dost kuvvetlerin güvenliğini sağlamaktadır.

Şekil 4-4: KORAL Sisteminin Görünüşü (Web 35, 2016).

KORAL elektronik harp sistemi, İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan tarafından Ermenistan'ın hava savunma sistemlerini karıştırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu sistem, düşman radarlarını ve iletişim hatlarını etkisiz hale getirerek, Azerbaycan'ın hava saldırılarının başarısını artırmıştır (Killioğlu, 2023).

5. TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YÖNELİK SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Türk havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin dış politikasında çok boyutlu ve stratejik bir rol oynamaktadır. Stratejik özerklik ve güvenlikten bölgesel güç projeksiyonuna, diplomatik etkiden ekonomik kazanımlara kadar birçok alanda Türkiye'nin uluslararası arenada daha güçlü ve etkili bir aktör olmasını sağlamaktadır.

Bu sektörün gelişimi, Türkiye'nin bölgesel ve küresel düzeydeki stratejik hedeflerine ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Havacılık savunma sanayiinin sağladığı teknolojik yetenekler ve askeri kapasiteler, Türkiye'nin dış politika hedeflerine ulaşmasında ve bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında önemli bir araç olmaya devam edecektir.

5.1. Havacılık Savunma Sanayii'nin Türk Dış Politikasındaki Rolünün Değerlendirmesi

Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, son yıllarda kaydettiği ilerlemeler ve elde ettiği başarılarla sadece askeri anlamda değil, diplomatik ve stratejik alanlarda da önemli bir etki yaratmıştır. Bu sektörün gelişimi, Türkiye'nin dış politikasında da belirleyici bir rol oynamıştır. Bu kapsamda, Türk havacılık savunma sanayiinin ve ürünlerinin Türk dış politikasındaki rolünü ve bu rolün gerekçelerini

- Stratejik Özerklik ve Güvenlik
- Bölgesel Güç Projeksiyonu
- Diplomatik Etki ve İttifaklar
- Ekonomik Kazanımlar ve Teknolojik İlerlemeler
- Jeopolitik Strateji ve Enerji Güvenliği

başlıkları altında irdelemek yerinde olacaktır.

5.1.1. Stratejik Özerklik ve Güvenlik

Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, son yıllarda stratejik özerklik kavramı çerçevesinde büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Bu sanayinin geliştirilmesi, Türkiye'nin dış politikada bağımsız hareket edebilme kapasitesini artıran en önemli unsurlardan

biri haline gelmiştir. Özellikle İHA ve SİHA gibi yerli üretim savunma sistemleri, Türkiye'nin uluslararası arenada daha bağımsız ve etkili bir aktör olmasına olanak tanımıştır. Stratejik özerklik, Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını yerli üretimle karşılama yeteneğini geliştirerek, dışa bağımlılığı azaltma ve bu sayede dış politikada daha esnek ve güçlü bir duruş sergileme kabiliyeti kazanmasını sağlamıştır.

Havacılık savunma sanayiinin bu stratejik özerklik içerisindeki rolü, Türkiye'nin bölgesel ve küresel güvenlik politikalarında belirleyici olmuştur. Özellikle Suriye, Libya ve Karabağ gibi çatışma bölgelerinde kullanılan Türk yapımı SİHA'lar, Türkiye'nin askeri operasyonlarının başarısını doğrudan etkilemiş ve bu durum Türkiye'nin güvenlik politikasını şekillendirmede kritik bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Yerli savunma sanayiinin güçlenmesi, Türkiye'nin güvenlik tehditlerine karşı daha hızlı ve etkin yanıt verebilme kapasitesini artırmış, bu da Türkiye'nin güvenlik politikalarında daha proaktif bir tutum benimsemesine imkan tanımıştır.

Stratejik özerklik, aynı zamanda Türkiye'nin müttefikleri ve potansiyel rakipleriyle olan ilişkilerini yeniden tanımlama sürecinde de önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, havacılık savunma sanayii sayesinde, NATO gibi ittifaklar içinde daha güçlü bir konum elde etmiş ve bu ittifaklar içerisindeki pazarlık gücünü artırmıştır. Diğer yandan, savunma sanayiinde elde edilen bu başarılar, Türkiye'nin Rusya, ABD ve AB gibi büyük güçlerle olan ilişkilerinde de dengeleyici bir unsur olarak öne çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış politikada kendi çıkarlarını daha etkin bir şekilde savunmasına ve bölgesel güç dengelerini kendi lehine şekillendirmesine olanak sağlamıştır.

Son olarak, güvenlik ve stratejik özerklik bağlamında Türk havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin gelecekteki dış politika hedeflerine ulaşmasında kritik bir araç olarak görülmektedir. Yerli ve milli savunma sanayii projeleri, Türkiye'nin yalnızca askeri anlamda değil, aynı zamanda diplomatik arenada da bağımsız bir duruş sergilemesine katkı sağlamaktadır. Bu sanayinin daha da geliştirilmesi, Türkiye'nin hem bölgesel güvenliği sağlamada hem de uluslararası ilişkilerde daha etkin bir aktör olmasında anahtar bir rol oynamaya devam edecektir. Bu bağlamda, havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin stratejik özerklik hedefine ulaşmasında merkezi bir öneme sahiptir.

5.1.2. Bölgesel Güç Projeksiyonu

Türk havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin bölgesel güç projeksiyonunu artırmada kritik bir rol oynamıştır. Özellikle İHA ve diğer askeri teknolojiler, Türkiye'nin bölgedeki askeri operasyonlarında etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Örneğin, Karabağ Sorunu sırasında Azerbaycan'a sağlanan İHA'lar ve diğer askeri destekler, Türkiye'nin bölgedeki etkisini ve nüfuzunu artırmıştır (Kınık & Çelik, 2021).

Bayraktar TB2 ve Anka İHA'larının Azerbaycan'ın askeri operasyonlarında sağladığı başarı, Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini ve askeri kapasitesini göstermiştir. Bu tür askeri teknolojiler, Türkiye'nin bölgesel krizlere/sorunlara müdahale kapasitesini artırarak, ülkenin diplomatik ve stratejik hedeflerine ulaşmasında önemli bir araç haline gelmiştir.

5.1.3. Diplomatik Etki ve İttifaklar

İHA ve SİHA gibi yenilikçi teknolojilerin başını çektiği Türk savunma sanayii ürünleri, Türkiye'nin dış politika stratejilerinde önemli bir yer tutmakta ve uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin pazarlık gücünü artırmaktadır. Bu gerçeklik, son yıllarda ortaya atılan "İHA diplomasisi"[11] kavramının vücut bulmuş halidir demek yanlış olmayacaktır. Kavrama göre; bu araçlar, Türkiye'nin sadece askeri operasyonlarında değil, aynı zamanda diplomatik müzakerelerinde de bir koz olarak kullanılmaktadır. İHA diplomasisi genellikle platform, eğitim, mühimmat ve yedek parça yardımları üzerinden kendine uygulama alanı bulsa da; ortak üretim vb. gibi diğer teknik konularda da uzun vadeli ortaklıklara imkan tanımaktadır. Türkiye için özellikle hava aracı motorları konularında Ukrayna ile kurulan askeri ilişkiler bunun en büyük örneğidir. (Borsari, 2022; Bulut, 2023).

Havacılık savunma sanayiinin gelişimi, Türkiye'nin ittifaklarındaki konumunu güçlendiren bir faktör olmuştur. NATO gibi uluslararası ittifaklarda Türkiye, savunma sanayiinde elde ettiği başarılar sayesinde daha etkili bir üye haline gelmiştir. Örneğin, Türk SİHA'larının sahadaki etkinliği, NATO içindeki müttefikleri tarafından dikkatle

[11] Son yıllarda, Türk silahlarının satışı doğrudan ülkenin ekonomik yükselişiyle ve siyasi ilerlemeleriyle ilişkilendirilmiştir. Öncelikli olarak insansız hava araçlarının ihracatı etrafında merkezlenen bu olgu, bazı durumlarda özünde dış politika ve İHA politikasının bir entegrasyonu olan "İHA diplomasisi" olarak adlandırılmıştır (Gosselin-Malo, 2021).

izlenmiş ve Türkiye'nin savunma sanayiindeki bu yenilikçi kapasitesi, ittifak içinde stratejik bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. İlgili ürünler, Polonya ve Arnavutluk gibi NATO ülkeri için kabiliyetlerinin yanında maliyetleri açısından ön planda yer almaktadır (Şahin, 2022; Web 36, 2022; Web 37, 2024). Türkiye, bu teknolojiler sayesinde NATO'nun savunma kabiliyetlerine katkıda bulunarak, ittifak içinde kendi rolünü ve etkisini artırmıştır (Karakurt, 2021).

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, bölgesel ittifaklarda da önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır:

> "*Turkish armed drones are now becoming an important tool for armies in Europe (e.g. Poland and Ukraine), Africa (e.g. Ethiopia, Togo, Niger, Libya), the Middle East (e.g. Qatar, UAE) and Asia (e.g. Kyrgyzstan, Azerbaijan, and Pakistan) (Martins vd., 2023).*"

Türkiye, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi bölgelerde savunma sanayi ürünlerini diplomatik ilişkilerinin bir parçası olarak kullanmaktadır (İHA diplomasisi). Özellikle Azerbaycan ile olan yakın ilişkilerde, Türk savunma sanayiinin sağladığı destek, Karabağ Sorunu bağlamında iki ülke arasındaki stratejik işbirliğini pekiştirmiştir. Türkiye'nin savunma sanayi ürünlerini ihraç ettiği ülkelerle kurduğu askeri ve diplomatik bağlar, bölgesel güvenlik mimarisinde Türkiye'yi önemli bir aktör haline getirmiştir (Martins vd., 2023).

Son olarak, Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, uluslararası arenada yeni ittifaklar ve işbirlikleri kurmasında da katalizör rolü oynamaktadır. Türkiye, savunma sanayi ürünlerini ihraç ettiği ülkelerle askeri ve diplomatik bağlarını güçlendirmekte ve bu sayede yeni stratejik ortaklıklar inşa etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin küresel diplomatik ağını genişletmesine ve dış politika hedeflerine ulaşmasında savunma sanayinin etkili bir araç olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin diplomatik etkisini ve ittifaklardaki konumunu güçlendiren kilit bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

5.1.4. Ekonomik Kazanımlar ve Teknolojik İlerlemeler

Türkiye'nin havacılık savunma sanayii, sadece askeri ve diplomatik alanlarda değil, aynı zamanda ekonomik kazanımlar ve teknolojik ilerlemeler bağlamında da önemli bir rol oynamaktadır. Son yıllarda Türkiye, savunma sanayiinde gerçekleştirdiği atılımlar sayesinde küresel pazarda rekabetçi bir konuma gelmiş ve bu alandaki ihracatını artırmıştır (Gosselin-Malo, 2021). Bu durum, Türkiye'nin dış politikasında

ekonomik güç olarak savunma sanayiini daha etkin bir şekilde kullanmasını sağlamış, ülkenin ekonomik kalkınmasına da doğrudan katkı sunmuştur. Savunma sanayii ürünlerinin ihraç edilmesi, Türkiye'nin cari açığının kapatılmasına katkıda bulunarak, ekonomik bağımsızlığını güçlendirmiştir (Gosselin-Malo, 2021).

Savunma sanayiindeki bu ekonomik kazanımlar, Türkiye'nin dış politika hedeflerine ulaşmasında da kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye, savunma sanayi ürünlerinin ihracatı yoluyla uluslararası arenada yeni işbirlikleri ve ittifaklar kurarak, bölgesel ve küresel düzeyde etkisini artırmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin yanı sıra İHA ve SİHA gibi yüksek teknoloji ürünlerini ihraç ettiği ülkelerden Avrupa'da Polonya, Ukrayna ve Arnavutluk, Afrika'da Fas, Libya, Etiyopya, Nijer, Nijerya, Mali, Togo vd., Asya'da Azerbaycan, Kırgızistan, Türmenistan, Bangladeş ve Pakistan ve Orta Doğu'da ise Katar ile kurduğu ticari bağlar, bu ülkelerle imzalanan ikili anlaşmalar sayesinde diplomatik ilişkileri derinleştirmiştir (Martins vd., 2023). Bu bağlamda, havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını koruma ve uluslararası pazarlarda yeni fırsatlar yaratma konusunda önemli bir araç haline gelmiştir.

Teknolojik ilerlemeler, Türkiye'nin savunma sanayiindeki başarısının temelini oluşturmaktadır. Türkiye, savunma sanayiinde gerçekleştirdiği Ar-Ge yatırımları sayesinde, küresel düzeyde rekabet edebilecek teknolojiler geliştirmiştir. Bu teknolojik ilerlemeler, sadece askeri alanla sınırlı kalmayıp, sivil havacılık ve diğer sanayi kollarına da yansımış, Türkiye'nin teknoloji üreten ve ihraç eden bir ülke konumuna gelmesine katkıda bulunmuştur. Savunma sanayiinde geliştirilen bu yenilikçi teknolojiler, Türkiye'nin uluslararası alandaki teknoloji transferi süreçlerinde daha güçlü bir müzakere pozisyonu elde etmesine de imkân tanımıştır.

Bu teknolojik ilerlemeler, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikasında daha bağımsız ve güçlü bir aktör olarak hareket etmesine olanak tanıyabilir. Türkiye, savunma sanayii teknolojilerini geliştirerek, askeri alandaki dışa bağımlılığını azaltmış ve bu sayede uluslararası krizlerde daha özerk kararlar alabilme kabiliyetine kavuşmuştur. Bu durum, Türkiye'nin dış politikada kendi çıkarlarını koruma ve küresel güçlerle ilişkilerini dengeleme konusunda elini güçlendirebilir.

Sonuç olarak, havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin dış politikasında ekonomik kazanımlar ve teknolojik ilerlemeler bağlamında stratejik bir rol oynamaktadır.

Savunma sanayii ürünlerinin ihracatı, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunurken, teknolojik ilerlemeler de ülkenin uluslararası alandaki prestijini artırmaktadır. Bu iki unsur, Türkiye'nin dış politikada daha güçlü, bağımsız ve etkili bir aktör olarak konumlanmasına olanak sağlamış, ülkenin uluslararası ilişkilerdeki stratejik hedeflerine ulaşmasında kritik bir araç haline gelmiş denebilir.

5.1.5. Jeopolitik Strateji ve Enerji Güvenliği

Türk havacılık savunma sanayii, Türkiye'nin jeopolitik stratejileri ve enerji güvenliği açısından da kritik bir öneme sahiptir. Enerji koridorlarının güvenliği ve stratejik bölgelerdeki askeri varlık, Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamasında ve bölgesel etkisini artırmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, Türkiye'nin enerji güvenliğini artırmakta ve ülkenin stratejik önemini pekiştirmektedir. Bu projeler, aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan ile olan stratejik ortaklığını güçlendirmekte ve iki ülke arasındaki askeri işbirliğini desteklemektedir (Cornell, 2011). Türkiye'nin enerji projeleri aracılığıyla Azerbaycan ile olan stratejik ortaklığı, bölgesel enerji güvenliğinin de sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu projeler, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırmakta ve bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin jeopolitik stratejilerini ve enerji güvenliği politikalarını pekiştirmesi açısından da önemli bir deneyim olmuştur. Türkiye, enerji koridorlarının güvenliğini sağlamak ve stratejik bölgelerdeki askeri varlığını güçlendirmek için Karabağ Sorunu'nu bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

5.2. Karabağ Sorunu Deneyiminin Türk Dış Politikası İçin Önemi ve Sonuçları

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu sorun, Türk dış politikası için birçok açıdan önemli dersler ve stratejik kazanımlar sağlamıştır (İncekaya, 2020). Türkiye, bu sorun sırasında sergilediği askeri kapasite, diplomatik yetkinlik ve stratejik işbirlikleri ile bölgesel ve küresel düzeyde etkili bir aktör olduğunu göstermiştir. Karabağ Sorunu deneyimi,

Türkiye'nin dış politikasının dinamiklerini ve stratejik önceliklerini yeniden şekillendirmiştir.

Karabağ Sorunu deneyimi, Türkiye'nin bölgesel güç projeksiyonu, askeri teknolojilerdeki yetkinliği, diplomatik manevra kabiliyeti ve ekonomik çıkarlarını pekiştirmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Karabağ Sorunu'nun Türk dış politikası için önemi, birçok boyutta incelenebilir.

5.2.1. Stratejik Etki, Askeri Kapasite, Bölgesel ve Teknolojik Güç

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak etkisini pekiştirmesi ve stratejik önemini artırması açısından kritik bir rol oynamıştır. Türkiye, Azerbaycan'a verdiği askeri ve diplomatik destekle, Güney Kafkasya'daki etkisini ve nüfuzunu artırmıştır. Türkiye'nin bu sorun sırasında sergilediği tutum, bölgedeki diğer aktörlere de Türkiye'nin kararlılığını ve kapasitesini göstermiştir (Cornell, 2011).

Türkiye'nin Karabağ Sorunu'nda oynadığı rol, sadece askeri destekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda diplomatik girişimlerle de pekiştirilmiştir. Türkiye'nin uluslararası platformlarda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunması ve Ermenistan'a karşı diplomatik baskı uygulaması, Türkiye'nin bölgesel sorunlara ne kadar ciddi ve aktif bir şekilde yaklaştığını göstermektedir (Kınık & Çelik, 2021).

Diğer taraftan Karabağ Sorunu, Türkiye'nin askeri kapasitesini ve savunma sanayii ürünlerinin etkinliğini sergileme fırsatı sunmuştur. Özellikle Bayraktar TB2 SİHA'ların kullanımı, Türkiye'nin modern askeri teknolojilerdeki yetkinliğini gözler önüne sermiştir. Bu SİHA'lar, Azerbaycan'ın sahadaki başarılarında kritik bir rol oynamış ve Türkiye'nin askeri teknolojilerinin uluslararası alanda tanınmasını sağlamıştır (Rossiter ve Cannon, 2022).

Türk savunma sanayii ürünlerinin İkinci Karabağ Savaşı'ndaki etkin kullanımı, Türkiye'nin askeri ihracatını ve uluslararası savunma işbirliklerini artırmıştır. Bu deneyim, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalitesini ve güvenilirliğini uluslararası arenada ispatlamış, yeni pazarlara erişimini kolaylaştırmıştır.

5.2.2. Diplomatik ve Ekonomik Kazanımlar

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin diplomatik manevra kabiliyetini ve ekonomik çıkarlarını pekiştirmesi açısından da önemli bir deneyim olmuştur. Türkiye, Azerbaycan ile olan

stratejik ortaklığını güçlendirerek, enerji projelerinde ve ekonomik işbirliklerinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Oluşan stratejik ortaklık sayesinde Türkiye'nin enerji güvenliği artmış ve Azerbaycan ile olan ekonomik bağları güçlenmiştir.

Ayrıca, Karabağ Sorunu sırasında Türkiye'nin sağladığı askeri ve diplomatik destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesine ve uzun vadeli işbirliklerinin tesis edilmesine katkı sağlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki stratejik çıkarlarını korumasına ve bölgedeki etkisini artırmasına olanak tanımıştır.

5.2.3. Bölgesel Barış ve İstikrarın Sağlanması

Türkiye, Karabağ Sorunu sırasında sergilediği tutumla, bölgesel barış ve istikrarın sağlanmasında aktif bir rol oynayabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek, Ermenistan'ın işgal ettiği toprakların geri alınmasına ve bölgedeki çatışmaların sona ermesine yardımcı olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki barış ve istikrarın korunmasına yönelik kararlılığını ve etkinliğini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin Karabağ Sorunu'ndaki rolü, aynı zamanda uluslararası toplumda barışçıl çözümler ve diplomatik girişimlerin önemini vurgulamıştır. Türkiye, Minsk Grubu'nun çabalarını destekleyerek ve uluslararası platformlarda barışçıl çözüm arayışlarına katkıda bulunarak, bölgedeki çatışmaların diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini savunmuştur.

5.3. Gelecek İçin Öneriler ve Değerlendirme

İkinci Karabağ Savaşı'nın Türk hava savunma sanayii üzerindeki etkileri ve bu deneyimden çıkarılan dersler, gelecekte Türkiye'nin savunma stratejilerini ve dış politikasını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın bulguları ışığında gelecekte atılması gereken adımlar ve stratejik öneriler aşağıda detaylandırılmaktadır.

Bu başlıkta sunulan öneriler, Türkiye'nin savunma sanayiinde daha ileri seviyelere ulaşmasını ve uluslararası arenada daha güçlü bir aktör olmasını sağlamaya yönelik stratejik adımları içermektedir. Ar-Ge yatırımlarının artırılması, uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi, eğitim ve insan kaynağı gelişimi, yerli ve milli üretim kapasitesinin artırılması gibi alanlarda atılacak adımlar, Türkiye'nin savunma sanayiindeki rekabet gücünü ve ulusal güvenliğini pekiştirecektir.

5.3.1. Stratejik Özerklik ve Bağımsızlık

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin savunma sanayii alanında stratejik özerklik ve bağımsızlık hedeflerine ulaşmasının önemini bir kez daha vurgulamıştır. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde dışa bağımlılığı azaltarak, ulusal güvenliğini ve stratejik özerkliğini pekiştirebilir.

Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde yerli ve milli üretim kapasitesini artırarak, stratejik özerklik hedefine ulaşmalıdır. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin maliyet etkinliğini artıracak ve ulusal güvenliğini güçlendirecektir. Ayrıca, yerli ve milli üretim kapasitesinin artırılması, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda daha fazla kabul görmesini sağlayacaktır

5.3.2. Ar-Ge Yatırımlarının Artırılması ve Yenilikçilik

Türk hava savunma sanayii ürünleri, İkinci Karabağ Savaşı sırasında sahada etkinliğini göstermiştir. Ancak, bu başarıyı sürdürebilmek ve daha da ileriye taşımak için Ar-Ge yatırımlarının artırılması gerekmektedir. Ar-Ge çalışmaları, savunma teknolojilerinde yenilikçi çözümler geliştirmenin anahtarıdır. Bu nedenle, Türkiye'nin Ar-Ge bütçesini artırması ve yenilikçi projelere odaklanması gerekmektedir. Ar-Ge yatırımları, Türkiye'nin savunma teknolojilerinde bağımsızlığını artıracak ve inovasyon kapasitesini geliştirecektir.

Özellikle yapay zeka, büyük veri analitiği ve siber güvenlik gibi alanlarda Ar-Ge yatırımlarının artırılması, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin etkinliğini ve güvenilirliğini artıracaktır. Bu teknolojiler, İHA'ların ve diğer savunma sistemlerinin daha akıllı ve etkili olmasını sağlayacaktır. Ayrıca, Ar-Ge yatırımları, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin maliyet etkinliğini artıracak ve ihracat potansiyelini yükseltecektir.

Ar-Ge yatırımlarının artırılması, yeni nesil hava savunma sistemlerinin geliştirilmesine olanak tanır. Özellikle İHA'lar, insansız kara araçları (İKA) ve yapay zeka tabanlı savunma sistemleri gibi ileri teknoloji ürünlerine yatırım yapılmalıdır. Bu teknolojiler, Türkiye'nin askeri kapasitesini artıracak ve uluslararası alanda rekabet gücünü pekiştirecektir.

Ayrıca, üniversiteler ve özel sektör ile işbirliği yaparak Ar-Ge çalışmalarını desteklemek önemlidir. Savunma sanayii şirketleri, üniversitelerle ortak projeler

geliştirerek, akademik bilgi birikimini sanayiye entegre edebilirler. Bu işbirlikleri, yenilikçi çözümler ve teknolojik ilerlemeler için önemli bir itici güç olacaktır.

5.3.3. Bölgesel ve Uluslararası İşbirliklerinin Geliştirilmesi

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin bölgesel işbirliklerinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye, bölgesel işbirliklerini güçlendirerek, savunma sanayii alanında daha fazla etkinlik sağlayabilir ve bölgesel güvenlik politikalarına katkıda bulunabilir.

Türkiye, Azerbaycan gibi stratejik ortaklarla savunma sanayii alanında işbirliklerini artırmalıdır. Ortak savunma projeleri ve teknolojik işbirlikleri, her iki ülkenin savunma kapasitelerini artıracaktır. Bu işbirlikleri, bölgesel güvenliği sağlamada önemli bir rol oynayacaktır. Bölgesel işbirliklerinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin bölgesel pazarlarda daha fazla kabul görmesini sağlayacaktır.

Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası alanda tanınması ve kabul görmesi için uluslararası işbirliklerinin geliştirilmesi önemlidir. Türkiye, savunma sanayii alanında uluslararası işbirliklerini artırarak, teknoloji transferi, ortak üretim ve Ar-Ge projeleri gibi konularda işbirliği yapabilir (Kınık & Çelik, 2021). Türk hava savunma sanayii, uluslararası işbirliklerini geliştirerek küresel pazarlarda daha etkili bir rol oynamalıdır. Bu işbirlikleri, teknoloji transferi, ortak üretim projeleri ve savunma sanayii alanında bilgi paylaşımını içermelidir.

Türkiye, savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda kabul görmesi ve rekabet gücünü artırması için uluslararası savunma standartlarına uyum sağlamalıdır. Uluslararası standartlara uyum, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalite ve güvenilirliğini artıracak ve uluslararası müşterilerin güvenini kazanmasını sağlayacaktır. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinin uluslararası standartlara uygunluğunu sağlamak için sertifikasyon ve kalite kontrol süreçlerini iyileştirmelidir. Türkiye, NATO müttefikleri ve diğer stratejik ortaklarla daha yakın ilişkiler kurarak NATO ve diğer uluslararası savunma ittifakları ile işbirliklerinin güçlendirilmesi, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası standartlara uygun olmasını sağlayacaktır. Bu işbirlikleri, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda daha fazla kabul görmesini ve rekabet gücünü artırmasını sağlayacaktır.

Uluslararası işbirlikleri, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlara erişimini kolaylaştıracaktır. Özellikle gelişmiş savunma teknolojileri ve

sistemleri konusunda bilgi ve deneyim paylaşımı, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalitesini artıracaktır. Bu işbirlikleri, Türkiye'nin uluslararası arenada daha rekabetçi olmasını sağlayacaktır.

Ayrıca, Türkiye, savunma sanayii alanında ortak araştırma ve geliştirme projelerine katılmalıdır. Bu projeler, Türkiye'nin savunma teknolojilerinde lider konuma gelmesine yardımcı olabilir. Ortak projeler, maliyetlerin paylaşılmasını ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlar. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii bütçesini optimize etmesine ve daha fazla yenilikçi proje gerçekleştirmesine olanak tanır.

5.3.4. İhracat Stratejilerinin Güçlendirilmesi

Türkiye, savunma sanayii ürünlerinin ihracatını artırmak için kapsamlı ve etkili ihracat stratejileri geliştirmelidir. Karabağ Sorunu sırasında elde edilen başarılar, Türk savunma sanayii ürünlerine olan talebi artırmıştır (Web 22, 2021) ve bu talebi sürdürebilmek için stratejik ihracat politikaları izlenmelidir. İhracat, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin tanıtımı ve ekonomik kazanç sağlaması açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii ihracat stratejilerini yeniden gözden geçirmesi ve daha etkin hale getirmesi gerekmektedir.

İhracat stratejilerinin güçlendirilmesi, pazar araştırmaları ve hedef ülke analizleri ile başlamalıdır. Türkiye, savunma sanayii ürünleri için potansiyel pazarları belirlemeli ve bu pazarlara yönelik özel stratejiler geliştirmelidir. Hedef ülkelerdeki ihtiyaçlar ve talepler doğrultusunda ürün portföyünü şekillendirmek, ihracat başarısını artıracaktır.

Türkiye, savunma sanayii ürünlerinin ihracatını artırmak için hedef pazarlar belirlemeli ve bu pazarlara yönelik özel stratejiler geliştirmelidir. Potansiyel müşteri ülkelerle savunma işbirliği anlaşmaları imzalanmalı ve bu ülkelerin savunma ihtiyaçlarına uygun çözümler sunulmalıdır.

Diğer taraftan, Türkiye, savunma sanayii fuarları ve uluslararası etkinliklere katılımı artırılmalıdır. Bu tür etkinlikler, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin tanıtımı için önemli platformlardır. Türkiye, bu etkinliklerde güçlü bir şekilde temsil edilmeli ve ürünlerini potansiyel müşterilere tanıtmalıdır. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin küresel pazar payını artıracaktır.

5.3.5. Yerlilik Oranının ve Yerli-Milli Üretim Kapasitesinin Artırılması

Karabağ Sorunu, yerli ve milli üretimin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde dışa bağımlılığı azaltmak için yerli ve milli üretim kapasitesini artırmalıdır. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii alanında stratejik özerklik kazanmasını sağlayacaktır.

Türkiye, savunma sanayii şirketlerine ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla teşvik ve destek sağlamalıdır. Ayrıca, yerli üretim için gerekli olan altyapı ve teknolojik imkanlar geliştirilmelidir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalite ve güvenilirliğini artıracaktır. Yerli üretim kapasitesinin artırılması, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin maliyet etkinliğini artıracak ve daha geniş bir müşteri tabanı oluşturmasını sağlayacaktır

Türk hava savunma sanayii, yerlilik oranını artırarak dışa bağımlılığı azaltmalı ve stratejik özerkliğini pekiştirmelidir. Yerli üretim kapasitesinin artırılması, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde daha bağımsız olmasını sağlayacaktır. Bu, Türkiye'nin ulusal güvenliğini artırmakta ve stratejik kararlarını daha özgür bir şekilde almasını sağlamaktadır.

Yerlilik oranının artırılması, yerli tedarik zincirlerinin güçlendirilmesi ile başlamalıdır. Türkiye, yerli tedarikçileri destekleyerek ve yerli üreticilerin kapasitesini artırarak savunma sanayii ürünlerinde yerlilik oranını yükseltebilir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde daha fazla yerli katkı sağlamasını ve dışa bağımlılığı azaltmasını sağlayacaktır.

Ayrıca, yerli teknolojilerin geliştirilmesi için Ar-Ge yatırımlarına öncelik verilmelidir. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde kullanılan kritik teknolojileri yerli kaynaklarla geliştirmeli ve üretmelidir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde tam bağımsızlığa ulaşmasına yardımcı olacaktır.

5.3.6. Eğitim ve İnsan Kaynakları Gelişimi

Savunma sanayii ürünlerinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması için nitelikli insan kaynağına ihtiyaç vardır. Türkiye, savunma sanayii alanında çalışan mühendisler, teknisyenler ve diğer uzmanların eğitimine ve sürekli mesleki gelişimine yatırım yapmalıdır.

Türk hava savunma sanayii, eğitim ve insan kaynakları gelişimine yatırım yaparak nitelikli işgücünü artırmalıdır. Eğitim ve insan kaynakları gelişimi, savunma sanayiinin sürdürülebilir başarısı için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii sektöründe çalışanların bilgi ve becerilerini sürekli olarak geliştirmesi gerekmektedir.

Üniversiteler ve savunma sanayii şirketleri arasında işbirlikleri kurulmalı ve savunma teknolojileri alanında uzmanlaşmış eğitim programları oluşturulmalıdır. Bu programlar, savunma sanayii alanında çalışanların bilgi ve becerilerini güncel tutmalarını sağlayacaktır.

Eğitim programları, savunma sanayii sektöründe çalışanların teknik bilgi ve becerilerini artırmalıdır. Türkiye, üniversiteler ve teknik eğitim kurumları ile işbirliği yaparak, savunma sanayii alanında uzmanlaşmış nitelikli işgücü yetiştirmelidir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii sektöründe inovasyon ve verimliliği artıracaktır.

Ayrıca, yurtdışındaki savunma sanayii şirketleri ve araştırma kurumları ile staj ve değişim programları düzenlenmelidir. savunma sanayii sektöründe çalışanların küresel düzeyde bilgi ve deneyim kazanmalarını sağlayacaktır.

5.3.7. Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Entegrasyonu

Türk hava savunma sanayii, dijitalleşme ve yapay zeka entegrasyonuna öncelik vererek geleceğin savaş alanlarına hazırlıklı olmalıdır. Dijitalleşme ve yapay zeka, savunma sanayii ürünlerinin etkinliğini ve verimliliğini artıran önemli teknolojilerdir. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde dijitalleşme ve yapay zeka entegrasyonunu hızlandırması gerekmektedir.

Dijitalleşme, savunma sanayii ürünlerinin üretim süreçlerinin otomasyonunu ve verimliliğini artıracaktır. Türkiye, savunma sanayii üretim tesislerinde dijital teknolojileri ve otomasyon sistemlerini kullanarak, üretim süreçlerini optimize edebilir. Bu, üretim maliyetlerini azaltacak ve ürün kalitesini artıracaktır.

Yapay zeka entegrasyonu, savunma sanayii ürünlerinin performansını ve etkinliğini artıracaktır. Türkiye, yapay zeka tabanlı savunma sistemleri geliştirerek, savaş alanlarında üstünlük sağlayabilir. Özellikle, insansız hava araçları ve savunma sistemlerinde yapay zeka entegrasyonu, Türkiye'nin askeri kapasitesini önemli ölçüde artıracaktır.

5.3.8. Sürdürülebilirlik ve Yeşil Teknolojiler

Türkiye, savunma sanayii alanında yenilikçi ve sürdürülebilir stratejiler geliştirerek, sektördeki rekabet gücünü artırmalıdır. Karabağ Sorunu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin etkinliğini ve rekabet gücünü göstererek, gelecekteki stratejik hedeflerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Cornell, 2011).

Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde yenilikçi teknolojilere ve sürdürülebilir üretim yöntemlerine yatırım yapmalıdır. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalite ve güvenilirliğini artıracak ve uluslararası pazarlarda daha fazla kabul görmesini sağlayacaktır. Ayrıca, yenilikçi ve sürdürülebilir stratejiler, Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki rekabet gücünü artıracaktır.

Sürdürülebilirlik, savunma sanayii ürünlerinin çevresel etkilerini minimize etmeyi ve kaynakları verimli kullanmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde sürdürülebilirlik ve yeşil teknolojilere öncelik vermesi gerekmektedir.

Sürdürülebilirlik stratejileri, savunma sanayii ürünlerinin üretim süreçlerinde çevresel etkileri azaltacak önlemleri içermelidir. Türkiye, savunma sanayii üretim tesislerinde enerji verimliliğini artıracak ve karbon ayak izini azaltacak teknolojilere yatırım yapmalıdır. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii sektöründe sürdürülebilir bir büyüme sağlamasına yardımcı olacaktır.

Yeşil teknolojiler, savunma sanayii ürünlerinin çevresel etkilerini azaltacak yenilikçi çözümleri içermelidir. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarını ve çevre dostu malzemeleri kullanarak, çevresel sürdürülebilirliği artırabilir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde çevreye duyarlı bir yaklaşım benimsemesine ve uluslararası alanda bu konuda lider bir konum elde etmesine olanak tanır.

5.3.9. Siber Güvenlik ve Savunma

Türk hava savunma sanayii, siber güvenlik ve savunma kapasitesini artırarak dijital tehditlere karşı hazırlıklı olmalıdır. Siber güvenlik, modern savunma sanayii ürünlerinin güvenliğini sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinde siber güvenlik önlemlerini güçlendirmesi gerekmektedir.

Siber güvenlik stratejileri, savunma sanayii ürünlerinin dijital altyapılarını ve verilerini koruma önlemlerini içermelidir. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinde kullanılan yazılım ve donanımların siber güvenliğini sağlamak için ileri düzey siber güvenlik teknolojilerine yatırım yapmalıdır. Bu, savunma sanayii ürünlerinin siber saldırılara karşı korunmasını ve güvenliğini artıracaktır.

Ayrıca, siber güvenlik eğitim programları ve farkındalık kampanyaları, savunma sanayii sektöründe çalışanların siber güvenlik tehditlerine karşı bilgi ve bilinç düzeylerini artırmalıdır. Türkiye, savunma sanayii sektöründe çalışanların siber güvenlik konusunda eğitim almalarını ve bu alandaki en iyi uygulamaları benimsemelerini teşvik etmelidir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin siber güvenliğini artıracaktır.

5.3.10. Kamu-Özel Sektör İşbirliklerinin Güçlendirilmesi

Türk hava savunma sanayii, kamu-özel sektör işbirliklerini güçlendirerek savunma sanayii projelerinde daha etkili ve verimli sonuçlar elde etmelidir. Kamu-özel sektör işbirlikleri, savunma sanayii projelerinin finansmanı, yönetimi ve uygulanmasında önemli katkılar sağlayabilir. Bu nedenle, Türkiye'nin savunma sanayii projelerinde kamu-özel sektör işbirliklerini artırması gerekmektedir.

Kamu-özel sektör işbirlikleri, savunma sanayii projelerinin finansmanında önemli bir rol oynayabilir. Türkiye, özel sektörün finansal kaynaklarını ve yatırım kapasitelerini kullanarak savunma sanayii projelerini daha hızlı ve etkili bir şekilde hayata geçirebilir. Bu, savunma sanayii projelerinin maliyet etkinliğini artıracak ve projelerin zamanında tamamlanmasını sağlayacaktır.

Ayrıca, kamu-özel sektör işbirlikleri, savunma sanayii projelerinin yönetimi ve uygulanmasında da önemli katkılar sağlayabilir. Türkiye, özel sektörün esnek ve yenilikçi yönetim yaklaşımlarını kullanarak savunma sanayii projelerinde daha etkili ve verimli sonuçlar elde edebilir. Bu, savunma sanayii projelerinin başarısını artıracak ve Türkiye'nin savunma sanayii kapasitesini güçlendirecektir.

5.3.11. Uluslararası Savunma Politikalarında Aktif Rol Alma

Türk hava savunma sanayii, uluslararası savunma politikalarında aktif rol alarak küresel güvenlik ve savunma stratejilerinde söz sahibi olmalıdır. Türkiye, savunma

sanayii ürünleri ve askeri kapasitesi ile uluslararası savunma politikalarına katkıda bulunarak küresel düzeyde etkili bir aktör olmalıdır.

Uluslararası savunma politikalarında aktif rol almak, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve stratejik çıkarlarını korumasına yardımcı olacaktır. Türkiye, uluslararası savunma işbirliklerine ve askeri ittifaklara katılarak küresel güvenlik ve savunma stratejilerinde söz sahibi olabilir. Bu, Türkiye'nin ulusal güvenliğini artıracak ve stratejik özerkliğini pekiştirecektir.

Ayrıca, uluslararası savunma politikalarında aktif rol almak, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin tanıtımına ve ihracatına da katkı sağlayacaktır. Türkiye, uluslararası savunma politikalarında etkili bir aktör olarak, savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda tanınmasını ve talep görmesini sağlayabilir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ihracatını artıracak ve ekonomik kazanımlarını pekiştirecektir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada görüldüğü gibi, Türkiye'nin savunma sanayiine -özellikle havacılık tarafında- verdiği önceliğin ne denli yerinde olduğu, savunma sanayii ürünlerinin İkinci Karabağ Savaşı sırasında ortaya koyduğu başarılar sayesinde daha iyi anlaşılmaktadır. Jepopolitik teorilerden hareketle, mevcut konumun getirdiği zorunluluktan ötürü sahip olunması gereken silah sistemlerinin ve askerî kabiliyetlerin önemi ortaya konmaktadır. Bulunduğu coğrafyada etkisini artırmak isteyen Türkiye, sahada kendini ispatlamış ürünleri sayesinde, dış politikada daha etkin bir rol oynayacaktır.

Bu çalışma, Karabağ Sorunu'nun Türk hava savunma sanayii üzerindeki etkilerini ve bu deneyimin Türkiye'nin gelecekteki dış politika ve savunma stratejilerine nasıl yön verebileceğini kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Bulgular, Türk savunma sanayiinin askeri kapasitesini, teknolojik ilerlemelerini, uluslararası işbirliklerini ve diplomatik kazanımlarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu bulgular, Türk hava savunma sanayii için çeşitli stratejik öneriler sunmaktadır.

Bu deneyim, Türkiye'nin savunma sanayiinin dinamiklerini ve stratejik önceliklerini yeniden şekillendirmiştir. Türkiye, Karabağ Sorunu sırasında elde ettiği kazanımlar ve stratejik dersler ile gelecekteki bölgesel ve küresel sorunlara daha hazırlıklı ve etkili bir şekilde müdahale edebilme kapasitesine sahip olmuştur.

i. Askeri Kapasite ve Teknolojik İlerleme

Araştırma, Karabağ Sorunu'nun Türk savunma sanayiinin askeri kapasitesini ve teknolojik yetkinliğini uluslararası alanda sergileme fırsatı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Bayraktar TB2 İHA'larının sorun sırasında sağladığı başarı, Türkiye'nin modern askeri teknolojilerdeki yetkinliğini kanıtlamıştır. Bu İHA'lar, Azerbaycan'ın Ermenista''a karşı elde ettiği askeri başarıların önemli bir parçası olmuştur ve Türkiye'nin askeri teknolojilerinin uluslararası alanda tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Bulgular, Türkiye'nin savunma sanayiinde bağımsızlık ve yerlilik oranını artırma hedeflerine ulaşmada önemli ilerlemeler kaydettiğini göstermektedir. Karabağ Sorunu, Türkiye'nin savunma sanayiinde Ar-Ge yatırımlarının ve teknolojik yeniliklerin

önemini vurgulamıştır. Bu sorun, Türkiye'nin savunma sanayiinde daha ileri seviyelere ulaşmasını sağlayacak yenilikçi projelerin önünü açmıştır.

ii. Uluslararası İşbirlikleri ve Diplomatik Kazanımlar

Araştırma, Karabağ Sorunu'nun Türkiye'nin diplomatik ilişkilerini güçlendirdiğini ve yeni ittifaklar kurmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Türkiye, Azerbaycan'a sağladığı askeri destekle iki ülke arasındaki stratejik ortaklığı pekiştirmiştir. Bu işbirliği, sadece askeri alanda değil, enerji ve ekonomik işbirliği alanlarında da önemli sonuçlar doğurmuştur.

Türkiye'nin Karabağ Sorunu'ndaki rolü, uluslararası platformlarda Türkiye'nin diplomatik etkinliğini artırmıştır. Türkiye, Minsk Grubu'nun çabalarını destekleyerek ve uluslararası toplumda barışçıl çözüm arayışlarına katkıda bulunarak, bölgedeki çatışmaların diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası arenada saygınlığını ve etkinliğini pekiştirmiştir.

iii. Ekonomik Kazanımlar ve İhracat

Karabağ Sorunu, Türk savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü artırmıştır. Sorun sırasında kullanılan İHA'lar ve diğer askeri teknolojiler, birçok ülkenin dikkatini çekmiş ve Türk savunma sanayii ürünlerine olan talebi artırmıştır (Web 41, 2020). Bayraktar TB2 İHA'ları, Roketsan MAM-L mühimmatları ve Aselsan Koral sistemleri, uluslararası alanda geniş çapta tanınmış ve çeşitli ülkelere ihraç edilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin savunma sanayii ihracatını artırmış ve ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır (Web 42, 2023; Web 43, 2023). Savunma sanayii ürünlerinin ihracatı, Türkiye'nin döviz gelirlerini artırarak ekonomik istikrarını desteklemiş ve yeni pazarlara erişimini kolaylaştırmıştır. Karabağ Sorunu, Türk savunma sanayii ürünlerinin uluslararası alanda marka değeri kazanmasına ve rekabet gücünün artmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

iv. Bölgesel Güç ve Stratejik Etki

Karabağ Sorunu, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak etkinliğini ve etkisini artırdığı bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a verdiği askeri, lojistik ve diplomatik destekle Güney Kafkasya'da stratejik bir oyuncu olarak konumunu pekiştirmiştir (Web 44, 2023). Türkiye'nin bu sorun sırasında sergilediği tutum, bölgedeki diğer aktörlere de Türkiye'nin kararlılığını ve kapasitesini göstermiştir (Web 45, 2020).

Bulgular, Türkiye'nin Karabağ Sorunu'nda sergilediği aktif tutumun, bölgesel güç projeksiyonunu artırdığını ve diğer ülkelerle olan ilişkilerinde bir güç unsuru olarak kullanılmasına olanak tanıdığını göstermektedir. Türkiye'nin bölgedeki stratejik önemini pekiştiren bu deneyim, gelecekteki dış politika ve savunma stratejilerini şekillendirmede kritik bir rol oynamaktadır.

v. Eğitim ve İnsan Kaynağı Gelişimi

Araştırma, savunma sanayii ürünlerinin geliştirilmesi ve etkin bir şekilde kullanılması için nitelikli insan kaynağına duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Karabağ Sorunu, Türk hava savunma sanayii ürünlerinin etkinliğini göstermiştir, ancak bu başarıyı sürdürebilmek için eğitim ve insan kaynağı gelişimine daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir.

Bulgular, Türkiye'nin savunma sanayii alanında çalışan mühendislerin, teknisyenlerin ve diğer uzmanların eğitimine ve sürekli mesleki gelişimine yatırım yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Üniversiteler ve savunma sanayii şirketleri arasında işbirlikleri kurulmalı ve savunma teknolojileri alanında uzmanlaşmış eğitim programları oluşturulmalıdır. Bu programlar, savunma sanayii alanında çalışanların bilgi ve becerilerini güncel tutmalarını sağlayacaktır.

vi. Siber Güvenlik ve Ulusal Güvenlik

Karabağ Sorunu, modern savaş alanlarında siber güvenliğin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Türkiye, savunma sanayii ürünlerinin güvenliğini sağlamak ve siber saldırılara karşı korunmak için siber güvenlik kapasitesini artırmalıdır. Bulgular, Türkiye'nin savunma sanayii şirketlerine ve askeri birimlere yönelik siber güvenlik eğitimleri ve farkındalık programları düzenlemesi gerektiğini göstermektedir.

Siber güvenlik kapasitesinin artırılması, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin uluslararası pazarlarda daha fazla kabul görmesini ve rekabet gücünü artırmasını sağlayacaktır. Ayrıca, siber güvenlik tehditlerine karşı daha dirençli bir savunma sanayii, Türkiye'nin ulusal güvenliğini ve stratejik özerkliğini pekiştirecektir.

vii. Yerli ve Milli Üretim Kapasitesi

Araştırma, yerli ve milli üretim kapasitesinin artırılmasının Türkiye'nin savunma sanayiindeki bağımsızlığını pekiştireceğini göstermektedir. Karabağ Sorunu, yerli ve milli üretimin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Türkiye, savunma sanayii

ürünlerinde dışa bağımlılığı azaltmak için yerli ve milli üretim kapasitesini artırmalıdır.

Bulgular, Türkiye'nin savunma sanayii şirketlerine ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla teşvik ve destek sağlaması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, yerli üretim için gerekli olan altyapı ve teknolojik imkânlar geliştirilmelidir. Bu, Türkiye'nin savunma sanayii ürünlerinin kalite ve güvenilirliğini artıracaktır.

KAYNAKLAR

Akduman, B. (2023). NATO's Southern Flank: The Evolution of Turkey's Strategic Role and Its Implications for Regional Security. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2951-2968. https://doi.org/10.15869/itobiad.1293582.

Aksoy, C., & Dursun, Ö. O. (2018). A General Overview Of The Development Of The Civil Aviation Sector In Turkey. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(67), 1060–1076. https://doi.org/10.17755/esosder.343877.

Altstadt, A. L., (1992), The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule. (Hoover Institution Press Publication).

Anglim, S. (2021). Azerbaijan's Victory: Initial Thoughts and Observations (and Caveats for the 'Innovative'). *Military Strategy Magazine*, 7(3), 10-17.

Aryal, S. K., & Pulami, M. J., (2023). India's 'Strategic Autonomy' and Strengthening Its Ties With The US, *Przegląd Geopolityczny*, 44, 116-128.

Bassford, C., (1994), "Clausewitz In English: The Reception Of Clausewitz In Britain and America, 1815-1945". Oxford University Press.

Bilgiç, A. (2011). "Güvenlik İkilemi"ni Yeniden Düşünmek: Güvenlik Çalışmaları'nda Yeni Bir Perspektif. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(29), 123-142.

Bitzinger, R., (2009), The Modern Defense Industry: Political, Economic, and Technological Issues. Praeger.

Bocutoğlu, E., & Dinçaslan, M. (2014). 1925- 1950 Döneminde Türk Havacılık Endüstrisi Ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Konjonktürün Türk Havacılık Endüstrisine Etkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 157-173.

Bolukbasi, S. (1993). The Johnson letter revisited. *Middle Eastern Studies*, 29, 505-525. https://doi.org/10.1080/00263209308700963.

Borsari, F., (2022), https://ecfr.eu/article/turkeys-drone-diplomacy-lessons-for-europe/, (Erişim Tarihi: 24/09/2024).

Bournoutian, G. A., (2002), A Concise History Of The Armenian People: (From Ancient Times To The Present).

Brzezinski, Z., (1998), The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Basic Books.

Bulut, F., (2023), https://www.indyturk.com/node/604681/haber/drone-diplomasisi-i%CC%87ha-kullan%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1n-askeri-ve-diplomatik-etkileri, (Erişim Tarihi: 24/09/2024).

Canan-Sokullu, E., (2019). Savaş Türleri, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No.22. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/SavasTurleri_EbruCananSokullu_v.1.pdf.

Chapman, B. (2018). Sloan On Geopolıtıcs, Geography and Strategıc Hıstory In Geopolitics. *Geopolitics, History, and International Relations*, 10(2), 7–16. https://www.jstor.org/stable/26802334.

Chatzky, A., & McBride, J. (2019), https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative, (Erişim Tarihi: 01/08/2024).

Cherkasov, A., Koroleva, L., Bratanovskii, S., & Ter-Oganov, N. (2019). The Russian-Turkish and Russian-Persian Front Line on the Eve of and During the Patriotic War of 1812. *Bylye Gody*, 52(2), 585-595. https://doi.org/10.13187/bg.2019.2.585.

Cohen, R.S., Han, E. & Rhoades, A.L., (2020), https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2849z2.html, (Erişim Tarihi: 28/07/2024).

Cohen, S. B. (1990). The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect. *Journal of Geography*, 89(1), 2–12. https://doi.org/10.1080/00221349008979817.

Cordesman, A. H., (2004), The Military Balance In The Middle East. Praeger.

Cornell, S. E., (2001), Small Nations and Great Powers. A Study Of Ethnopolitical Conflict In The Caucasus. Routledge.

Cornell, S. E., (2011), Azerbaijan Since Independence. Routledge.

Coşkun, B. (2024), https://trendsresearch.org/insight/turkeys-military-industrial-complex-drones-diplomacy-and-succession/, (Erişim Tarihi: 28/07/2024).

Cowen, D., & Smith, N. (2009). After Geopolitics? : From the Geopolitical Social to Geoeconomics. *Antipode*, 41, 22-48. https://doi.org/10.1111/J.1467-8330.2008.00654.X.

Curtis, G. E., (1995), Armenia, Azerbaijan, and Georgia Country Studies. Federal Research Division.

Demir, İ. (2020). Transformation of Turkish Defense Industry: The Story and Rationale of the Great Rise. *Insight Turkey*, 22(3), 17–40. https://www.jstor.org/stable/26956174.

Demir, K. A., Caymaz, E., & Erenel, F. (2016). Defense industry clusters in Turkey. Journal of Defense Resources Management, 7(1), 12.

Deudney, D. (2000). Geopolitics as Theory: Historical Security Materialism. *European Journal of International Relations*, 6, 107 - 77. https://doi.org/10.1177/1354066100006001004.

Deveci Bozkuş, Y., (2021). Tarihten Günümüze Dağlık Karabağ Ve Güney Kafkasya'da Değişen Küresel Dengeler. Karabağ'ın Dünü Bugünü Yarını Sempozyumu. 12-13 Ekim 2021. İstanbul, Türkiye. 77-92.

De Waal, T., (2013), Black Garden: Armenia and Azerbaijan Through Peace and War, 10th Year Anniversary Edition, Revised and Updated. NYU Press.

Dinç, S. (2010). Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Dergisi*, 1-33. https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_sonrasi_ic_ve_dis_gelismelere_bakis.pdf.

Dombrowski, P. J., & Gholz, E., (2006), Buying Military Transformation: Technological Innovation and The Defense Industry. Columbia University Press.

Elchin, S., Aras, O., & Fakhri, H. (2013). Economic and Strategic Expectations from Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project. *TransportRN: Transportation & Energy*. https://doi.org/10.2139/SSRN.2370909.

Erdem, A.K., (2020), https://www.indyturk.com/node/140241/haber/anka-siha%E2%80%99lar-idlibde-neden-daha-fazla-kullan%C4%B1l%C4%B1yor-hangi-milli-silahlar-%C3%B6n-plana, (Erişim Tarihi: 23/09/2024).

Erickson, E. J., (2001), Ordered To Die: A History Of The Ottoman Army In The First World War. Praeger.

Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 377-397.

Ertürk, M. (2021). Kıbrıs Türk Milli Mücadele Dönemi'nden Miras: KKTC'nin Hüzün Turizmi Potansiyeli. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 57–73. https://www.tutad.org/index.php/tutad/article/view/44.

Flournoy, M., & Chefitz, G., (2020), https://www.cnas.org/publications/commentary/sharpening-the-u-s-militarys-edge-critical-steps-for-the-next-administration, (Erişim Tarihi: 25/07/2024).

Ghilarducci, T. (2013). Austerity Distorts the Common Economic Interests between Generations. *Social Research*, *80*(3), 953–976. http://www.jstor.org/stable/24385699.

Giles, K., (2019), Moscow Rules: What Drives Russia To Confront The West. Chatham House Insights Series.

Goshgarian, R. (2005). Breaking the Stalemate: Turkish-Armenian Relations in the 21st Century. *Turkish Policy Quarterly*. 4(4).

Gosselin-Malo, E., (2021), https://aspeniaonline.it/turkeys-modern-way-of-doing-foreign-policy-drone-diplomacy/, (Erişim Tarihi: 23/09/2024).

Göktürk Çetinkaya, S., & Koç, M. (2023). Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni. *Anadolu Strateji Dergisi,* 5(1), 1-27.

Görgülü, A. (2012). A dispute over Nagorno-Karabakh: a protracted conflict. *Review of Armenian Studies,* 25, 47-66. https://research.sabanciuniv.edu/19175/.

Grygiel, J.J., (2007), Great Powers and Geopolitical Change. Baltimore: Johns Hopkins University Press. https://dx.doi.org/10.1353/book.3284.

Güven Ö.F., (2021), "Çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak tedarikçi seçiminin optimize edilmesi: Savunma sanayii şirketleri için model önerisi", Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi.

Hale, W. M., (2013), Turkish Foreign Policy Since 1774. Routledge.

Hopmann, P. T., (2015), Minsk Group Mediation Of The Nagorno-Karabakh Conflict: Confronting An "Intractable Conflict." *Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG eBooks*. 163–180. https://doi.org/10.5771/9783845260945-163.

Işık, M., (2018), https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/abdnin-turkiyeye-uyguladigi-ambargolar-kose-yazisi-6989, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

İncekaya, G.,(2020), https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171, (Erişim Tarihi: 22/09/2024).

Jane, M., & Ojaghlou, M. (2024). Defence Spending, Economic Growth and Regional Balance: Evidence from Azerbaijan and Armenia. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9(2), 397–426. https://doi.org/10.25229/beta.1403382.

Jannatov, A. J. (2016). A Brief History Of Karabakh and The Armenian-Azerbaijani Relations: Before The First Armenian-Muslim Clash (1905-1906). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 151-162. https://doi.org/10.24186/vakanuvis.256912.

Jordán, P. (2021). An Insight Into Today's Turkish Military Industry. *Safety and Security Sciences Review*, 3(1), 105-122.

Karadam, D. Y., Yildirim, J., & Öcal, N. (2016). Military expenditure and economic growth in Middle Eastern countries and Turkey: a non-linear panel data approach. *Defence and Peace Economics*, 28(6), 719–730. https://doi.org/10.1080/10242694.2016.1195573.

Karakurt, O., (2021), https://www.trthaber.com/haber/dunya/kabiliyet-ve-katkilariyla-natonun-kilit-ulkesi-turkiye-563944.html, (Erişim Tarihi: 22/09/2024).

Khairunisa, A. (2022). Identity and Foreign Policy: Turkey's Support of Azerbaijan in the Nagorno-Karabakh Conflict, 1st International Conference on Contemporary Risk Studies ICONIC-RS 2022, South Jakarta, DKI Jakarta, Indonesia, 31 March-1 April 2022, https://doi.org/10.4108/eai.31-3-2022.2320955.

Kınık, H., & Çelik, S. (2021). The role of Turkish drones in Azerbaijan's increasing military effectiveness: An assessment of the second Nagorno-Karabakh War. *Insight Turkey*, 23(Fall 2021), 169–191. https://doi.org/10.25253/99.2021234.10

Killioğlu, M. E. (2023). Unmanned Aerial Vehicles (UAV) and Turkey. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 114–134. https://doi.org/10.52792/tws.1336610.

Klinke, I. (2019). On the history of a subterranean geopolitics. *Geoforum*, 127, 356–363. https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.10.010.

Korkmaz, E. (2023). Türk Ordusunun Envanterine Giren İlk Uçak: "Osmanlı" Tayyaresi. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2023(2), 150-172. https://doi.org/10.58646/bengi.1303316.

Kucukcan, T. (1997). Russia and Azerbaijan. *American Journal of Islam and Society*, 14(3), 103–105. https://doi.org/10.35632/ajis.v14i3.2276.
Kurt, H., (2021). The Times Gazetesinde Gorbaçov'un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1350-1381.

Laird, R. F. (2009). A 21st-Century Concept of Air and Military Operations. *Defense Horizons*, 66, 1. https://www.questia.com/library/journal/1G1-198850623/a-21st-century-concept-of-air-and-military-operations.

Libaridian, G. J., (1999), The Challenge Of Statehood: Armenian Political Thinking Since Independence.

Mackinder, H. J. (1904). The geographical pivot of history. *Geographical Journal*, 23(4), 421. https://doi.org/10.2307/1775498.

Mahan, A. T., (1987), The Influence Of Sea Power Upon History, 1660-1783. Courier Corporation.

Markusen, A. R., (1999), Arming The Future: A Defense Industry For The 21st Century.

Martins, B.O., Tank, P., & İşleyen, B. (2023). Turkish Drones as a Foreign Policy Tool. Mideast Policy Brief, 1-4. https://cdn.cloud.prio.org/files/0204501c-9382-4a2d-a8d8-8b2b5e804167/Martins%20et%20al%20-%20Turkish%20Drones%20as%20a%20Foreign%20Policy%20Tool%20MidEast%20Policy%20Brief%201-2023.pdf?inline=true.

Mazarr, M. J. & Ke, I., (2024), https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA2263-1.html, (Erişim Tarihi: 29/07/2024).

Meernik, J. (1999). Force and influence in international crises. *Conflict Management and Peace Science*, 17(1), 103–131. https://doi.org/10.1177/073889429901700104.

Murinson, A., (2013), Turkey's Entente With Israel and Azerbaijan: State Identity and Security In The Middle East and Caucasus.

Özdemir, L. (2021). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat Ve Türkiye'nin Rolü. *Birey Ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 81–107. https://doi.org/10.20493/birtop.1001369.

Özelçi Eceral, T. (2017). Türk Savunma ve Havacılık Sanayisinin Küresel, Ulusal ve Yerel Dinamikleri: Ankara Örneği. *Gazi Akademik Bakış*, 11(21) 87–106. https://doi.org/10.19060/gav.379581.

Özer, Ç., (2021). İkinci Dağlık Karabağ Savaşından Sonra Bölgedeki Gelişmelerin Bölgesel Aktörler ve Türkiye Açısından İncelenmesi, International Marmara Social Sciences Congress, 12(10), 118-125.

ResGaz 1, (2011), Türkiye Cumhuriyeti İle Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık Ve Karşılıklı Yardım Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 10 Mart 2001 tarih ve 27889 sayılı Resmi Gazete.

Rooney, B., Johnson, G. and Priebe, M., (2021), https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA739-2.html, (Erişim Tarihi: 28/07/2024).

Rossiter, A., & Cannon, B. J. (2022). Turkey's rise as a drone power: trial by fire. *Defense and Security Analysis*, 38(2), 210–229. https://doi.org/10.1080/14751798.2022.2068562.

Rustamova-Tohidi, S. (2013). A Community in Turmoil: The Iranians of the Caucasus and the Russian Revolutions (1900-1920). *Journal of Humanities and Social Sciences*, 16, 5-22. https://doi.org/10.5782/2223-2621.2013.16.2.5.

Sapolsky, H. M., Gholz, E., & Talmadge, C., (2017), US defense politics: The Origins Of Security Policy. Routledge.

Sezal, M. A., & Giumelli, F. (2022). Technology transfer and defence sector dynamics: the case of the Netherlands. *European Security*, *31*(4), 558–575. https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2028277.

Sezgin, Ş., Sezgin, S., & Saruç, N. (2018). Economics of Turkish Aerospace Industry. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 23-40. https://doi.org/10.18037/AUSBD.552499.

Simonian, A. (2005). An Episode from the History of the Armenian-Azerbaijani Confrontation (January-February 1919). *Iran and the Caucasus*, 9, 145-158. https://doi.org/10.1163/1573384054068178.

Souleimanov, E. (2011). Dealing with Azerbaijan: The Policies of Turkey and Iran toward the Karabakh War (1991–1994). *Middle East Review of International Affairs*, 15, 1.

Spykman, N. J., (1969), The Geography Of The Peace. https://ia804502.us.archive.org/34/items/the-geography-of-the-peace-nichoals-

spykman-1943-questia/THE%20Geography%20of%20the%20Peace%20-%20Nichoals%20Spykman%20-%201943%20-%20Questia.pdf.

Suny, R. G., (1993), Looking Toward Ararat: Armenia In Modern History. Indiana University Press.

Swietochowski, T., (1995), Russia and Azerbaijan: A Borderland In Transition. Columbia University Press.

Şahin, A., (2022), https://www.savunmasanayist.com/italya-turkiyeden-siha-talep-etti/, (Erişim Tarihi: 24/09/2024).

Tarçın, U. (2023). Strategic Analysis In The Defense Industry: A Comprehensive Approach To Increase Situational Awareness In National and NATO Processes. *Journal of Global Strategic Management*. https://doi.org/10.20460/jgsm.2023.326.

Taşdemir, H. (2024). Azerbaycan'ın Denge Politikası, II. Dağlık Karabağ Savaşı Ve Türkiye. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 9(1), 37-59.

Tayhani, İ., (2001), Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası Ve Uçak Sanayii (1923-1950). Türk Hava Kurumu Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi. (1992). Dönem 19, Yasama Yılı 2, S. Sayısı 297.

Vysotskyi, O., Deviatko, N., & Vysotska, O. (2022). Theory of technologies of geographical determinism in international relations. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 31(3), 554-565. https://doi.org/10.15421/112252.

Web 1, (2020), https://cdn.edscdn.com/test/1650637173_843fe199ca48974ec4d3.jpg, (Erişim Tarihi: 30/07/2024).

Web 2, (2024), https://www.thk.org.tr/turk_tayyare_cemiyeti, (Erişim Tarihi: 30/07/2024).
Web 3, (2022), https://web.archive.org/web/20220508193723/https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1978-09-28/0, (Erişim Tarihi: 03/08/2024).
Web 4, https://turkau.com/wp-content/uploads/2019/10/Kafkasya-Jeopolitik-Haritasi.png, (Erişim Tarihi: 13/09/2024).
Web 5, (2020), https://www.youtube.com/watch?v=lBxAuB6UJbE, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 6, (2024), https://www.tusas.com/kurumsal/hakkimizda, (Erişim Tarihi: 02/08/2024).

Web 7, (2024), https://www.tskgv.org.tr/istirakler, (Erişim Tarihi: 02/08/2024).

Web 8, (2024), https://www.tskgv.org.tr/tarihcemiz, (Erişim Tarihi: 02/08/2024).

Web 9, (2024), https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=39&LangID=1, (Erişim Tarihi: 03/08/2024).

Web 10, (2016), https://www.yenisafak.com/teknoloji/milli-ihaya-giden-yol-2554181, (Erişim Tarihi: 04/08/2024).

Web 11, (2024), https://www.aa.com.tr/tr/havaciligin-altin-cagi/turkiye-nin-sihalardaki-bayrak-tasiyicisi-bayraktar-tb2/3147692, (Erişim Tarihi: 04/08/2024).

Web 12, (2020), https://www.airporthaber2.com/havacilik-haberleri/ankalar-idlibde-aktif-gorevde.html, (Erişim Tarihi: 30/09/2024).

Web 13, (2008), https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/82130-atak-helikopter-projesi-imzalandi, (Erişim Tarihi: 04/08/2024).

Web 14, (2013), https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2013/03/04/atak-devlerle-yarisiyor, (Erişim Tarihi: 05/08/2024).

Web 15, (2014), https://www.ntv.com.tr/turkiye/atak-tskya-teslim-edildi,dpkkZtL0FUW_Lo9RQ1T3BA, (Erişim Tarihi: 04/08/2024).

Web 16, (2020), https://www.bbc.com/news/world-europe-54882564, (Erişim Tarihi: 06/08/2024).

Web 17, (2020), https://reliefweb.int/report/armenia/getting-ceasefire-peace-nagorno-karabakh, (Erişim Tarihi: 06/08/2024).

Web 18, (2022), https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 26/07/2024).

Web 19, (2020), https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105, (Erişim Tarihi: 28/07/2024).

Web 20, (2020), https://politikaakademisi.org/2020/08/25/daglik-karabag-sorunu/, (Erişim Tarihi:15/08/2024).

Web 21, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-agit-minsk-grubu-nasil-olustu-ne-ise-yaradi/2008339, (Erişim Tarihi: 25/09/2024).

Web 22, (2021), https://gdh.digital/sihalarla-kazanilan-ilk-zafer-karabag-13338, (Erişim Tarihi: 05/08/2024).

Web 23, (2020), https://stratejikortak.com/2020/11/karabag-son-durum-haritasi.html, (Erişim Tarihi: 26/07/2024).

Web 24, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-kritik-oneme-sahip-susa-kenti-isgalden-kurtarildi/2036118, (Erişim Tarihi: 27/08/2024).

Web 25, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-zaferinin-ardindan-bolgedeki-yeni-gerceklikler/2062822, (Erişim Tarihi: 27/08/2024).

Web 26, (2020), https://www.trthaber.com/videolar/kac-tane-turk-droneunuz-var-sorusuna-aliyevden-cevap-yeterince-52422.html, (Erişim Tarihi: 30/09/2024).

Web 27, (2020), https://www.akittv.com.tr/gundem/haber/22227-turkiye-azerbaycana-hangi-askeri-destekler-verdi, (Erişim Tarihi: 26/09/2024).

Web 28, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486, (Erişim Tarihi: 27/07/2024).

Web 29, (2020), https://haberrus.ru/politics/2020/11/16/daglik-karabag-operasyonunun-planini-turkiyeli-generaller-yapti.html, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 30, (2021), https://aze.media/the-conqueror-of-karabakh-the-bayraktar-tb2/, (Erişim Tarihi: 05/08/2024).

Web 31, (2016), https://www.millisavunma.com/bayraktar-tb2-insansiz-hava-araci/, (Erişim Tarihi: 25/09/2024).

Web 32, (2023), https://baykartech.com/tr/tarihce/, (Erişim Tarihi: 05/08/2024).

Web 33, (2022), https://www.roketsan.com.tr/tr/urunler/mam-l-mini-akilli-muhimmat, (Erişim Tarihi: 05/08/2024)

Web 34, (2020), https://www.savunmasanayist.com/azerbaycan-mam-l-bm-30-smerch/, (Erişim Tarihi: 05/08/2024).

Web 35, (2016), https://www.millisavunma.com/aselsan-koral-mobil-elektronik-harp-sistemi/, (Erişim Tarihi: 08/08/2024).

Web 36, (2022), https://baykartech.com/tr/haberler/arnavutluk-bayraktar-tb2-siha-filosu-satn-alm-anlasmasn-imzalad/, (Erişim Tarihi: 25/09/2024).

Web 37, (2024), https://www.trthaber.com/haber/dunya/polonyaya-24-tb2-siha-teslimati-tamamlandi-858077.html, (Erişim Tarihi: 26/09/2024).

Web 38, (2024), https://zih.com.tr/cabuk-kuvvette-devamlilik-nedir/, (Erişim Tarihi: 30/07/2024).

Web 39, (2020), https://president.az/en/articles/view/43037, (Erişim Tarihi: 23/09/2024).

Web 40, (2012), https://www.agos.com.tr/tr/yazi/2399/erdogan-in-azerbaycanin-yanindayiz-sozlerini-aliyev-alkisladi, (Erişim Tarihi: 23/09/2024).

Web 41, (2020), https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 42, (2023), https://www.crisisgroup.org/tr/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkiye/turkiyes-growing-drone-exports, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 43, (2023), https://www.eurasian-research.org/publication/turk-savunma-sanayisindeki-guncel-gelismeler/?lang=tr, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 44, (2023), https://www.uikpanorama.com/blog/2023/01/30/ae/, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 45, (2020), https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/karabag-zaferi-2020-turk-dis-politikasinin-en-buyuk-kazanimi-oldu/2093171, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Web 46, (2020), https://jamestown.org/program/turkey-transfers-drone-warfare-capacity-to-its-ally-azerbaijan/, (Erişim Tarihi: 11/10/2024).

Yalçın O., (2008), "Türk Hava Harp Sanayi Tarihi", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi.

Yalçın, O. (2016). Havacılık, hava gücünün doğuşu ve Birinci Dünya Savaşına etkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 15(59), 181–236. https://doi.org/10.1501/tite_0000000455.

Yarger, H. R., & Institute, S. S., (2014), Strategic Theory For The 21st Century: The Little Book On Big Strategy.

Yeşilot, O., (2021), Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2021). Karabağ-Dünü, Bugünü, Yarını- (pp.165-182), Selenge Yayınları.

Yılmaz, S., Ertürk, M., Soydemir, A., Erciyas, A., & Oran, İ. B. (2023). Military Implications of Artificial Intelligence - Case of Republic of Turkey. *Journal of Organizational Behavior Research*, 8(2), 1-14. https://doi.org/10.51847/Tal2sc1FFp

Yücel, T. F., (2015), Cumhuriyet Türkiyesi'nin Sanayileşme Öyküsü. Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.

Ziylan, A. (2001). Savunma Nereden Nereye, *Ulusal Strateji Dergisi*, 1-7.

ÖZGEÇMİŞ

Ömer Faruk GÜVEN, 2017 yılında Boğaziçi Üniversitesi Elektrik Elektronik Mühendisliği bölümünden mezun olarak mühendis ünvanı almıştır. Takip eden süreçte 2018 yılında Anadolu Üniversitesi İşletme bölümünü tamamlamıştır. 2021 yılında "Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Kullanılarak Tedarikçi Seçiminin Optimize Edilmesi: Savunma Sanayii Şirketleri İçin Model Önerisi" başlıklı Yüksek Lisans tezi ile Milli Savunma Üniversitesi Savunma Kaynakları Yönetimi bölümünden mezun olmuştur.

TEZ ÇALIŞMASI KAPSAMINDA YAPILAN YAYINLAR

Güven Ö. F., Gürpınar B., (2024), Türk Dış Politikasında Havacılık Savunma Sanayiinin Rolü: Karabağ Sorunu Bağlamında Bir İnceleme, 10th International European Conference on Interdisciplinary Scientific Research, 502-504, Zurich, Switzerland, 27-29 August.

EKLER

Ek-A: Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında, 11 Ağustos 1992 tarihinde imzalanan anlaşmadır.

Askeri Eğitim ve İş Birliği Anlaşması.pdf

Ek-B: Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında, 16 Ağustos 2010 tarihinde, Bakü'de imzalanan anlaşmadır.

Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anla